

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії Східної Європи

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: «Хасидизм в Російській імперії: взаємини з державною владою та соціокультурні характеристики»

Виконав: студент IV курсу бакалавріату

денної форми навчання

напряму підготовки

(спеціальності)

032 «історія та археологія»

Пархоменко Кирило Вікторович

Керівник: к. і. н., доц.

Єремєєв Павло Вікторович

Рецензент: д.і.н., проф.

Волосник Юрій Петрович

Харків - 2024

Зміст

Вступ.....	3
------------	---

РОЗДІЛ 1: ОСОБЛИВОСТІ ХАСИДИЗМУ НА МОМЕНТ ЗУСТРІЧІ З ДЕРЖАВНОЮ ВЛАДОЮ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

1.1 Загальні особливості хасидизму.....	12
---	----

1.2 Зустріч хасидів з державною владою в Російській імперії...	21
--	----

РОЗДІЛ 2: ВЗАЄМИНИ ХАСИДІВ З ДЕРЖАВНОЮ ВЛАДОЮ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

2.1 Офіційна політика влади щодо хасидів у другій половині XVIII ст.: репресії та підтримка.....	24
---	----

2.2 Внутрішня політика Олександра I щодо хасидів.....	31
--	----

2.3 Політика Миколи та відносини хасидів з державною владою.....	35
---	----

2.4 Справа Ізраеля Фрідмана.....	38
----------------------------------	----

2.5 Участь Гаскали в конфлікті хасидів та міснагеди.....	41
--	----

2.6 Політика Олександра III та Миколи II щодо хасидизму.....	44
--	----

РОЗДІЛ 3: СОЦІОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ХАСИДИЗМУ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ.

3.1 Хасидська друкарська справа.....	49
--------------------------------------	----

3.2 Ставлення православної церкви до хасидизму.....	52
---	----

3.3 Письмова та усна творчість хасидів.....	61
---	----

3.4 Хасидизм у єврейській літературі та науці.....	63
--	----

Висновки.....	65
---------------	----

Вступ

Актуальність теми дослідження. Хасидизм, як важливий елемент єврейської релігійної традиції, впродовж століть привертав увагу вчених та громадськості своєю унікальністю та особливим впливом на соціокультурний ландшафт. Однак, широку дискусію викликає проблема взаємин хасидів з державною владою в межах Російської імперії¹. Сама тема є важливою, оскільки дає змогу через її дослідження проаналізувати сучасні динаміки відносин між релігійними спільнотами та державними структурами в сучасній Росії. Особливо важливо врахувати, що ця тема стає актуальною в контексті загальних трансформацій в імперському суспільстві та релігійних пристрастей в XIX - початку XX століть. Хасидизм у Російській імперії відігравав важливу роль як релігійний та культурний рух². Історія появи хасидів під підданством Росії виявилася після трьох поділів Речі Посполитої, в яких активну участь брала Росія, а також після війни 1812 року з Наполеоном, після якої Росія отримала володіння Центральної Польщі. Історія відносин уряду і соціокультурний вплив хасидів на єврейські громади західноєвропейської частини імперських земель, дані тенденції визначалися численними факторами, що включають походження, розподіл хасидських династій, взаємодія з іншими єврейськими рухами, політичні та соціокультурні особливості адміністрацій на місцях і російського єврейського порядку денного. Головний аспект роботи був спрямований на детальний аналіз хасидизму в "Смузі Осілості" та було приділено окрему увагу Королівстві Польському з метою розуміння його значення в контексті єврейської історії та культури. Інформація, отримана в

¹ YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe/URL:<https://yivoencyclopedia.org/default.aspx>

² Дубнов С.М. Історія хасидизму

результаті цього дослідження, може стати фундаментом для більш глибокого вивчення хасидського явища взагалом. Роль хасидського руху в Російській імперії проявляється не тільки в релігійних практиках, а й у єврейській культурі та соціальному житті.

Хасидизм справив колосальний вплив на створення єврейської національної ідентичності, змінив стереотипи та уявлення про релігійну практику, а також привніс нові ритуали, музику та мистецтво. Вивчення соціокультурного впливу хасидів на єврейські громади імперії дає широкий діапазон можливостей для оцінювання впливу на формування нового культурного та релігійного простору в імперії. Ця тема має важливий потенціал розкрити, які конкретно виклики та можливості виникали для хасидів під впливом політичних трансформацій, і як вони взаємодіяли з державною владою для збереження своїх культурних та релігійних вподобань в новому імперському контексті. Такий підхід не лише розширює наше розуміння хасидизму, а й глибше аналізує вплив історичних та політичних чинників на формування релігійних нацменшин в імперському просторі.

Об'єкт та предмет дослідження. Об'єктом нашого дослідження є хасидизм, предметом - взаємини хасидів з державною владою в межах Російської імперії, а також соціокультурні характеристики єврейських спільнот. У фокусі уваги знаходяться не лише релігійні, культурні та соціокультурні характеристики хасидського руху, але й його взаємодія з політичною владою та вплив на соціальний порядок.

Хронологічні та територіальні межі дослідження. Дослідження охоплює період з моменту появи хасидизму на теренах Російської імперії а саме з 1772 та розглядає події до 1917 року. Вибір даних хронологічних рамок аргументується з першим поділом Речі Посполитої та входження до імперій населення с хасидським населенням, кінцева дата пов'язана зі зникненням самої російської імперії. Територіальні межі охоплюють Смугу осілості.

Історіографічний огляд. Хасидизм як об'єкт дослідження в науковому середовищі завжди сприймався вкрай неоднорідно. Дана неоднозначність пов'язана з особистим світоглядом дослідників. Умовно, даних дослідників можна поділити за особистим світоглядом: просвітницькі, марксистські, апологетичні та неохасидські (модерніські). У просвітницьких колах було актуальним певного роду презирство до хасидів з погляду релігійного й культурного чинників, так консервативні євреї розглядали хасидів як секту, котра виникла через гниття єврейського суспільства, так, наприклад, Грець у своєму 11 томі "Історія євреїв від давніх віків до сьогодення" розглядає містичні єврейські течії як недалекі та такі, що розколюють усе єврейство. До кагорти просвітницьких належать насамперед такі відомі дослідники, як І. Йост, І. Оршанський, П. Марек і раніше згадуваний Г.Грець³.

З негативізмом стосовно хасидського руху ставилися і прихильники марксистського підходу. Насамперед їхні концепції вирізнялися не консервативністю, а світськістю своїх поглядів, в основі яких хасидизм розглядався в контексті розвитку нових соціальних зв'язків та економічних обставин як і інші сектантські рухи в юдаїзмі. До марксистського підходу можна виокремити дослідників Т.Гейлімана⁴ та М. Шахновича⁵.

Помірно аполітичні дослідники у своїх роботах дивляться на хасидизм із прихильністю, але при цьому вони продовжують розглядати хасидизм під критичним кутом, в окремих аспектах. У цих роботах приділяється більше уваги історичним аспектам, ніж релігійним. До помірно апологічних насамперед слід виділити дослідників С.Дубнова⁶, Й.Телушкіна⁷, Ш.Етінгера⁸.

³ Г.Грець Історія євреїв від давніх віків до сьогодення том 11

⁴ Гейліман Т.Б. Про каббалу і хасидизм // Критика юдейської релігії. 2-е изд. доп. - М.: Наука, 1964. - С. 351-378

⁵ М.Шахнович Захід юдейської релігії. - Л.: Леніздат, 1965. - 243 с

⁶ Дубнов С.М. Історія хасидизму с 3-100

⁷ Й. Телушкін Найважливіші знання про єврейський народ, його історію та релігію. - М.: Лехаїм; Єрусалим: Гешарим, 1998. - 575 с.

⁸ Ш.Етінгер Хасидизм - дійсність та ідеали // Соціальне життя і соціальні цінності єврейського народу. - Єрусалим: АМ ОВЕД і Бібліотека Алія, 1977. - С. 369-394.

До модерністів варто відносити в першу чергу або до так званих неохасидів, віднести двох філософів М.Бубера та Г.Шолема⁹. В основі неохадського погляду більшість ідеологів тягнуться до концепції звеличення або схвалення хасидизму, розглядаючи його як позитивне явище в історії єврейства, наприклад Мартін Бубер вважав хасидизм одним з найбільших проявів іудейського духу, який своїм корінням сягає ще в біблійні часи.

За хронологічним принципом історичні праці можна поділити на три етапи: імперський, радянський та сучасний. Головною особливістю досліджень імперського періоду є те що, ставлення дослідників до хасидського явища є негативним в рамках розколу від юдаїзму. Одними з основних робіт у даному контексті, служать дослідники єврейського походження П. Марек «Криза єврейського самоврядування і хасидизм»¹⁰ та у роботі «Внутрішня боротьба в єврействі у XVIII столітті»¹¹ У своїх дослідженнях Марек вивчає хасидське питання, як не явище суто релігійне, а за його думкою більше політично-економічне утворення, довкола яких неграмотні та хитрі цадики водили занос простих неосвічених євреїв. Друга публікація є більше не аналітичною, а описом протистояння євреїв усередині Російської імперії у XVIII столітті, головний фокус іде в описі боротьби хасидів з гаскалою та міснагідами, при цьому не забуваючи згадати боротьбу всередині самих хасидів через їхні розбіжності, а також пряму участь у єврейській міжусобиці російської влади. Оршанський у своїй праці «Думки про хасидизм»¹² збігається з думкою його колеги по цеху Марека в тому, що хасидизм став проявом розкладання єврейського суспільства і розглядає хасидизм як загальний занепад єврейства та його вільної думки. На погляд автора, хасидизм гальмує об'єднання євреїв та просування нових ідей, сам

⁹ Шолем Г. Основні течії в єврейській містиці. - Єрусалим: Бібліотека Алія

¹⁰ Марек П.С. Криза єврейського самоврядування і хасидизм // Єврейська старовина. - Л. - 1928. 12. - С. 45

¹¹ Марек П.С. Внутрішня боротьба в єврействі у XVIII столітті // Єврейська старовина. - Л. - 1928. - Т. 12 - С. 102-178.

¹² Оршанський І.Г. Думки про хасидизм // Критика іудейської релігії. 2-е изд. доп. - М.: Наука, 1964. - С. 381-402

авторів розглядає становлення та розвиток хасидизму в основну чергу завдяки маніпуляціям цадиків над неосвіченим людом. Однак хоч і про сприймай хасидизм через його містичний зміст та духовну владу цадиків не йшлося, але Оршанський спостерігає певні прогресивні риси для іудаїзму, а полягає вона в тому, що саме хасиди першими розпочали процес реформації застарілої системи равінізму та формалізму в ритуалах, зробивши релігію зрозумілішою та доступнішою простому люду. Так варто ще відзначити німецького історика Г.Генріха з працею «Історія єврейського народу в Росії»¹³ та С. Дубнова «Релігійна боротьба серед російських євреїв наприкінці XVIII ст.»¹⁴. Дубнова варто виділити окремо, оскільки його праці внесли важливу лепту в дослідження взаємовідносин усередині єврейського сегмента в російській провінцій центральній Польщі та впливу на нього хасидів, з наукових праць які можна виокремити є «Соціальне і духовне життя євреїв у Польщі в першій половині XVIII століття»¹⁵.

У період існування Радянського союзу тематика хасидизму розглядалася через ідеологічну призму комуністичної партії СРСР, тому для даного проміжку часу є характерним марксистський підхід. Серед робіт радянського періоду виділити варто роботу М. Беленького «Юдаїзм»¹⁶ У даній роботі автор визначає хасидську віру як сектантський релігійно-містичний рух, що з часом стає надто реакційним фанатичним рухом юдаїзму. У дусі марксистського підходу вчений робить головний акцент на негативних рисах хасидизму у взаємодії з єврейським населенням, насаджуючи містику і марновірство, гальмуючи розвиток науки і культури, насамперед через їхнє протистояння з Гаскалою, а також із сіоністами.

¹³ Гессен Ю.І. Історія єврейського народу в Росії: У 2 т. - Вид. испр. у 2-х т. М.: Евр. ун-т; Єрусалим: Гешарим, 1993. - Т. 1. - 241 с.

¹⁴ Дубнов С.М. Релігійна боротьба серед російських євреїв наприкінці XVIII ст.// Восход. - СПб. - 1892. - Кн. 11. - С. 3-99.

¹⁵ Дубнов С.М. Соціальне і духовне життя євреїв у Польщі в першій половині XVIII століття // Восход. - СПб. - 1899. С 3-62

¹⁶Біленький М.С. Юдаїзм. - М.: "Політиздат", 1974. - 240 с.

Також варто звернути окрему увагу на роботу Михайла Йосиповича Шахновича «Занепад юдейської релігії»¹⁷ У даній праці можна знайти важливі аналітичні висновки про хасидську проблематику, саме вчення класично представляється як потворне і дике, проте незвичайним в даній праці є проведення незвичайних порівнянь між хасидизмом і католицизмом в концепції спокути гріхів, а також порівняння по дикості хасидів в іудаїзмі з хлистами в православ'ї. Автор активно пов'язує створення хасидизму, можна сказати, за певною аналогією з католицизмом, що є дуже актуальним і незвичним підходом у рамках вивчення релігійних аспектів формування хасидської віри.

У пострадянському або ж сучасному періоді, після падіння комуністичної цензури, зріс активний інтерес до хасидизму після почавшихся активних паломництв до Умані, які збільшили після тривалої перерви контакти хасидів та українців. Даний період виокремлюється через відсутність державного цензу хасидизм, став вивчатися більш об'єктивно та з використанням нових методів, а наявність у доступнішому пласті інформації зробили вивчення детальнішими та більш інформативнішими. Серед дослідників хасидської проблематики можна виділити монографію Фельдмана « єврейські релігійні лідери Росії та Наполеон Бонапарт»¹⁸, де описується на основі публічних даних зв'язки хасидів із російською владою під час війни 1812 року з Наполеоном та їхні нагороди за прояв масштабної лояльності до царя. Також варто виділити монографію В.А. Малахов «Політика влади по відношенню до євреїв царства Польського в роки правління Олександра II»¹⁹ у статті описується взаємодій влади Російської імперій з євреями та зміна векторів підтримки при Олександрі II від полонізацій до ізоляцій євреїв всередині польського суспільства.

¹⁷Шахнович М.Й. Захід іудейської релігії. - Л.: Леніздат, 1965. - 243 с.

¹⁸ Д.З Фельдман М. "Єврейські релігійні лідери Росії та Наполеон Бонапарт "

¹⁹ В.А. Малахов "Політика влади по відношенню до євреїв царства Польського в роки правління Олександра II"

Цей історіографічний огляд підкреслює необхідність подальших досліджень у цьому напрямку, розширюючи наше розуміння не лише релігійних та культурних аспектів хасидизму, але і його взаємодії з державною владою в імперському контексті Російської імперії.

Аналіз джерел Всі джерела, які були використані в дослідженні, можна умовно поділити на два види. Перша категорія – це законодавчі матеріали, які представлені в книзі «Повна хронологічна збірка законів і положень, що стосуються євреїв, від Уложення царя Олексія Михайловича до теперішнього часу, від 1649-1873 р.»²⁰, найважливішими для нас у вивченні стосунків хасидів із владою російської імперії, закони загально єврейські, що охоплюють більшу частину єврейського соціального життя, такі як, Закон 59²¹, Закон 304²², Закон 510²³.

До другої категорії відносяться діловодна та статистична документація. Діловодна документація представлена у вигляді першого загального перепису у Російській імперії, її положення²⁴ та результатів у глобальному та регіональному становищі-це надає нам можливість більш детально зрозуміти етнічно-релігійне становище єврейського населення у різних регіонах імперії та з цього проробити більш детальні кордони фактичної «смуги осілості».

Методологія та методи дослідження. Дослідження ролі хасидизму в Російській імперії та його взаємин з державною владою та соціокультурним середовищем може виявитися дуже цікавим та важливим завданням для розуміння історичного контексту, розвитку суспільства та культурного впливу

²⁰ Повний хронологічний збірник законів і положень, що стосуються євреїв, від Укладення царя Олексія Михайловича до теперішнього часу, від 1649-1873 р. : Витяг із повних зібрань законів Російської імперії / упоряд. і вид. В. О. Леванда. - С.-Петербург : Тип. К. В. Трубникова, 1874. -[8], 1158, XVIII с.

²¹ Закон 59 Височайше затверджене 9 грудня 1804 року Положення. Про влаштування Євреїв (з 53-60)

²² Закон 304 Височайше затверджене 13 квітня 1835 року Положення про Євреїв (с. 359-376)

²³ Закон 510 Височайше затверджене 19 грудня 1844 року. Положення про підпорядкування Євреїв у містах і повітах загальному управлінню, зі знищенням Єврейських кагалів (с 590-594)

²⁴ Перший загальний перепис населення Російської імперії : на підставі найвищою мірою затвердженого Положення 5 червня 1895 року : настанова міським лічильникам : обов'язки лічильника з проведення перепису. - [Санкт-Петербург : Печатня С. П. Яковлева, 1896].

цього руху. Методологічною основою даного дослідження є макроісторичний та соціально-історичний підхід .

Історико-генетичний метод дає змогу проаналізувати походження хасидського руху його лідерів та ідеї. Також простежити його еволюцію та структурі та організації хасидських общин, розповсюдження руху в різних регіонах Російської імперії.

Хронологічний метод цей метод, дає змогу розглядати поетапно розвиток хасидського руху та зміну відносин хасидів з державною владою.

Критичний аналіз. Цей метод дозволяє нам оцінювати та аналізувати різні погляди та тлумачення історичних подій, знаходити можливі спотворення інформації і упереджені точки зору. Ми можемо визначити роль хасидизму в контексті соціальних та політичних змін, а також критично оцінювати інтерпретації цих подій.

Порівняльний метод. Порівняльний аналіз дозволяє вам встановити паралелі між хасидизмом та іншими релігійними або культурними рухами в Російській імперії, а також хасидськими діаспорами у різних державах світу. Крім того, завдяки ньому ми можемо визначити схожі та відмінні риси, що допомагають розуміти контекст та взаємини з іншими соціальними групами.

Джерелознавчий метод. Джерелознавство дозволяє нам аналізувати та визначати достовірність та значущість історичних джерел. Ми можемо вивчати релігійні тексти, листи, документи державних установ тощо, щоб отримати більш повне уявлення про хасидизм в Російській імперії.

Соціально-економічний аналіз. Соціально-економічний аналіз є одним з ключових методів в дослідженні, оскільки він дозволяє розглядати історію хасидизму крізь призму соціальних та економічних факторів, що суттєво впливали на розвиток суспільства. Цей аналіз може здійснюватися на різних рівнях, включаючи макроекономічний рівень, рівень груп та класів, а також індивідуальний рівень. Даний метод дозволяє нам оцінювати вплив економічних

чинників на певні явища в історії та культурі народу хасидів, соціальну взаємодію між різними класами у суспільстві тощо.

Мета та завдання дослідження. Метою даного дослідження є глибоке розкриття взаємин хасидів з державною владою в Російській імперії, а також визначення впливу цих взаємин на соціокультурний контекст.

Завдання дослідження:

- розглянути механізми етапи поширення хасидизму на теренах Російської імперії;
- проаналізувати ступінь втручання держави во внутрішній уклад хасидів;
- вивчити динаміку взаємин між хасидами та державою на різних етапах історії Російської імперії;
- розглянути участь хасидського руху в політичних процесах імперії;
- розглянути особливості хасидської релігійної ідеології та практик;
- розглянути взаємодію хасидів з представниками інших єврейських спільнот
- розглянути взаємодію хасидів з представниками влади крізь укази та справи

Наукова новизна робити полягає в тому що:

- Уточнені взаємини хасидів з державною владою Російської імперії.
- Уточнено специфіка взаємозв'язків між хасидизмом з традиційним єврейським населенням в Російській імперії.
- Уточнено періоди співпраці та конфліктів між хасидами та імперською державою, причини та наслідки цих взаємин для обох сторін та їх вплив на формування імперської політики у справах релігійної толерантності.

-уточнено шляхи появи хасидизму на теренах України та роль у цьому Російської імперії.

РОЗДІЛ 1: ОСОБЛИВОСТІ ХАСИДИЗМУ НА МОМЕНТ ЗУСТРІЧІ З ДЕРЖАВНОЮ ВЛАДОЮ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

1.1 Загальні особливості хасидизму

Хасидизм є важливою складовою юдаїзму, яка сформувалася у XVIII столітті в Східній Європі. Його історія пов'язана з релігійними, соціальними та культурними змінами, що відбувалися у єврейському світі того часу. Початок хасидизму відзначався новаторськими ідеями та практиками, які привернули увагу великої кількості прихильників та критиків. Термін хасиди згадується в Танасі як люди, особливо близькі до Бога, або як благочестиві праведники. У цих творах описуються дива, створені хасидами, їх зв'язок з Всевишнім, їх особливі молитовні практики та служіння²⁵.

У період Середньовіччя з'являлися перші групи, які називали себе хасидами. Однією з найвідоміших була група прародителів відомого нам хасидизму — хасидеї Ашкеназ, у Німеччині у XII-XIII століттях. Учасники цієї групи вивчали та розвивали нові містичні концепції, які поєднували єврейську філософію та кабалу. Ідеологія цього вчення була розроблена на основі кабали "літератури небесних чертогів", сформованої в I-III століттях н.е. Богослови цієї групи піднімали вчення про Господа як про містичну істоту, яка знаходиться поза матеріальним світом. Сила Бога "кавод" проте могла проявлятися через знакові події, у вигляді видінь або отримання пророцтв. Кабалістичні братства, особливо відомі своїми представниками у Цфаті, відіграли значну роль у формуванні хасидської віровчення. Серед видатних членів цих братств були Моше Кордоверо, Шломо Алкабеца, Йосеф Каро та Іцхак Лурія. Серед них найбільший

²⁵ Книга приповістей Соломона 2:8

вплив на майбутній хасидизм здійснив Іцхак Лурія, який розробив Луріанську кабалу, що вплинула на подальший розвиток містичної думки в єврейському суспільстві як серед противників, так і прихильників²⁶.

Основою хасидизму є любов до ближнього. Лідери цього руху активно взаємодіяли з невченим людом, намагаючись надати їм моральну допомогу та просити за їх душі перед Богом²⁷. Виникнення хасидизму як явища зумовлене рядом факторів, які можна умовно поділити на два види. До першого відносяться зовнішні фактори, до другого внутрішні. До зовнішніх факторів з основних причин можна віднести описаний вище розвиток Кабали, який став основою хасидського вчення, а також вплив на весь єврейський світ у XVII столітті такої особи, як Шабтай Цві, який сприяв активному поширенню серед народу кабали. Після зради псевдомісії шляхом зміни віри його колишні послідовники стикалися з кризою віри, що призвело частину євреїв до зміни релігії, а окремі групи людей — до переосмислення її та створення нових способів інтерпретації й розуміння своєї релігійної традиції. До основного внутрішнього фактора можна віднести гостре погіршення становища євреїв після початку Хмельниччини та інших конфліктів, які породила ця війна. У своїй книзі Натан Гановер²⁸ описує події Хмельниччини як жахливі звірства, яким не було аналогів раніше. Ці події призвели до того, що життя євреїв у польських та українських селищах і містах ставало все більш невтриманим, а самому єврейському народу була потрібна надія та якийсь позитивний настрій. С. Дубнов, Ю. Гессен²⁹ і П. Марек³⁰ вказують на те, що період розрухи призвів до економічного занепаду, а в результаті й до зростання соціальної напруги між простими євреями та багатими рабинами. Також неспроможність правлячої еліти виконувати свої завдання та консервативність рабінату призвели до появи хасидизма. Громадам було

²⁶ Шолем. Г. Основні течії в єврейській містиці. с 25, с 96

²⁷ Дубнов С. Історія хасидизму, 2014

²⁸ Натан Гановер ПУЧИНА БЕЗДОННАЯ

²⁹ Гессен, Ю. І. Євреї в Росії: Нариси суспільного, правового та економічного життя російських євреїв. - СПб

³⁰ Марек.П. Криза єврейського самоврядування і хасидизм // Євреї в Російській імперії XVIII-XIX століть

складно утримувати єшиви. Внаслідок цього кількість вивчаючих Тору постійно зменшувалась, а розрив між ними лише зростав, самі "Учені" відносилися зі зневагою до мас.

Однак за Дубновим існували більш глибокі фактори відчуження народу від вчення традиційного юдаїзму. Проблема полягала у формалізації релігії та у тому, що вона пропонувала простому народу не віру, а релігійну систему влади. Віра була занадто формалізована великою кількістю звичаїв та витонченостей виконання заповідей, а також заборонами та обмеженнями, дотримання яких було проблематичним. Сам хасидизм вчений розглядає як прояв неспроможності традиційних інститутів рабинізму та її опозицію. Хасидизм робив віру привабливішою завдяки своєму позитивному настрою. Все це поклало основу для зародження хасидизму.

Окрім причин заснування на сьогодні існує дискусія щодо зміцнення та швидкого поширення хасидизму. Виходячи з вивчення різних джерел, можна зробити висновок, що інноваційний підхід хасидів до ідеології її загальна доступність та зрозумілість для євреїв, позитивний підхід до реакції на світ, а також близькість цадиків до своєї пастви, які стали виступати як посередники з божественним. Щодо появи та поширення хасидизму існує дискусія. Так Г. Дінер³¹, М. Росман³² не підтримують теорію лиха єврейської громади як чинника зростання релігійної активності. Так Г. Дінер зазначає, що хоча кризи часто призводять до зародження нових ідей, однак у історії євреїв існує безліч їх у будь-який період історії. Також він вказує на те, що Національно-визвольна війна Хмельницького сталася майже за століття до появи хасидизму у масах і до цього моменту населення змогло відновитися від шоку. Щодо матеріального становища він наводить приклад у тому, що хоча у часи розділів Річі Посполитої становище євреїв було хитким, але

³¹ Диннер Г. Люди з шовку: хасидське завоювання польського єврейського суспільства. - Оксфордський університет, 2006. С 13

³² Росман М. Засновник хасидизму: Пошуки історичного Баал Шем Това. - Берклі: University of California Press, 1996. С 63-83

було краще, ніж у селян, крім того, євреї мали певну економічну владу, контролюючи виготовлення спиртних напоїв та інші види підприємництва, такі як поставки провізій в армію, банківський сектор та інші, а обмеження чисельності євреїв у сільській місцевості з боку влади призводило до урбанізації євреїв та їх консолідації в містах. Виходячи з цих фактів, він робить висновок, що ці події критично не сприяли збіднінню населення. М. Росман у підтвердження слів свого колеги Дінера вказує на те, що в Подолії спостерігалось економічне процвітання, а в Меджибожі, яке стало центром хасидизму, жило в достатку, так як євреям належало більшість кам'яних будинків у місті та різних лавок на місцевому ринку, а самі місцеві євреї сплачували внески у братство хасидів. Однак критикує концепцію Дубнова, І. Туров, опираючись на думку відомого класика ізраїльської історіографії Б. Динура. Динур відзначає, що роз'єднання еліти від широких мас населення та зміцнення влади еліти призвели до загострення соціальної напруги в суспільстві. Згідно проведеним дослідженням Динура раввіни стали об'єктом колосальної критики через змову з християнами, близькість до знаті та розкішне поводження життям, при цьому ставлячи байдуже до своїх співвітчаків і народу. Динур відзначає, що першими хасидськими лідерами були євреї, які серйозно вивчали Тору, але з різних причин не були прийняті правлячою елітою. Вони лояльно ставилися в першу чергу до пригноблених і не могли миритися із існуючим станом речей. Лідери нового реформістського руху прагнули змінити встановлений порядок й надати допомогу та підтримку бідному класу суспільства. Якщо проводити аналогію то хасидів на мою думку можна порівнювати з реформістами у західній Європі.

Іммануель Еткес пояснює успіх хасидського руху особистою харизмою цадиків. Кожен лідер прагнув збільшити свій вплив на умі і залучити більше послідовників до себе; конкуренція між різними хасидськими рухами збільшувала стимул цадиків до прояву особистої винахідливості, що призводило

до швидшого переходу в хасидизм мас.³³

Гершом Шолем вказує на те, що популярність хасидизму обумовлювалася тим, що хасидські тексти писалися сучасною мовою і простим стилем, обилиця афоризмів сприяла широкому поширенню ідей хасидизму серед різних верств суспільства. Сам хасидизм, на думку вченого, ніс у собі ідею духовного оновлення юдаїзму, що привернуло до себе євреїв, які не поділяли консервативних поглядів.³⁴

Більшість дослідників погоджуються з тим, що на початку хасидського руху його основними прихильниками були люди з найнижчих верств суспільства. Народні маси, кількість яких продовжувала зростати протягом XVIII століття, знайшли в містицизмі його всеосяжну доступність, оскільки прагнення пізнати вчення традиційне зустріло закритість через те, що воно стало привілеєм еліти. Хасидизм зміг задовольнити бажання людей в релігійному відчутті. Крім того, в цьому контексті варто додати той факт, що одними з засновників та найважливіших фігур хасидизму були Ісраель бен Еліезер та Маггід з Межибіжа, які були простолюдинами. За інформацією з "Шівхей Бешт", збірника про життя засновника хасидської віри Бешта, його родовід був невідомий, і навіть брат його нареченої був обурений тим, що батько згодився видати свою дочку за такого безрідного чоловіка.³⁵

Однак Глен Дінер приводить протилежну аргументацію, а саме, що засновники хасидського руху приділяли увагу благородній родині як важливому фактору. Це явище мало назву "йїхус", а за точкою зору Дінера навіть якщо батько не мав чистого родоводу, він все ж прагнув враховувати його при виборі кандидата на одруження для своїх дітей. Нова віра протягом п'ятдесяти років набрала настільки великий вплив і популярність, що могла скласти конкуренцію

³³ Еткес. І. Бешт: Маг, містик і лідер. - Ганновер і Лондон: Університетська преса Нової Англії, 2005

³⁴ Шолем. Г. Основні течії в єврейській містиці. С. - 421

³⁵ Шивхей Бешт / Пер. з івриту М. Кравцова. М.: Книжники, 2010

рабинам та єврейській еліті. Незважаючи на те, що хасидизм своїм існуванням суттєво викликав традиції та устої єврейського суспільства, він не дотримувався ідей месіянства і дотримувався єврейського порядку, що дозволило йому уникнути проблем, пов'язаних з такими течіями, найбільш відомими з яких є сабатіанство та франкізм.³⁶

У контексті хасидизму варто згадати про існуючу дискусію в науковому середовищі про головні функції цадика. Сам цадик займає центральне місце в спільноті хасидів. Цадик у хасидській традиції є свого роду праведником, який може зливатися з божественною сутністю. На відміну від інших релігійних груп, заснованих на Кабалі, цадик є її повноправним керівником і має допомагати всім євреям та молитися за кожного члена громади, а не тільки за себе. У сприйнятті спільноти цадик є прямою релігійною традицією і є посередником між божественністю та земним світом. За концепцією Дубнова, з наведенням прикладу, що Дов Бер з Межибіжа і його учень Шнеур Залман дотримувалися думки, що роль цадика полягає в тому, щоб бути прикладом для людей у своїй службі і незважаючи на використання однакових методів служіння перед Богом цадика і простого хасида, результати служіння цадика будуть набагато важливішими і вищими. Проте, кожна людина повинна прагнути до максимального розкриття свого потенціалу у служінні. Існує різноманіття точок зору на роль цадика в хасидській традиції.

Згідно з Дубновом, Дов Бер з Межерича та його учень Шнеур Залман з Ляд вважали, що цадик повинен служити прикладом для народу у своєму служінні. Використовуючи ті ж містичні методи, служіння цадика повинно бути вищим, ніж служіння звичайних хасидів. Однак кожна людина повинна прагнути до максимального розкриття свого потенціалу в цій справі служіння.

Цадики, за Туровим³⁷, виступали посередниками між народом і Богом. Без

³⁶ Диннер Г. Люди з шовку: хасиди завоювали польське єврейське суспільство. С. 117

³⁷ Туров.І. Ранній хасидизм: Історія. Віровчення. Контакти зі слов'янським оточенням. С. 116-118

посередництва цадика молитви віруючих не могли досягти Творця, і, в свою чергу, молитви та добрі справи людей допомагали цадикам у їхньому духовному прагненні.

Елімех з Лежайська вказував на те, що цадики, за допомогою своїх молитов, приймають бажання хасидів і, звертаючись до Творця, можуть піднімати їхні душі в вищі світи.

Динер же стверджував, що лідери хасидів акцентували увагу на значимості своєї місії, і тим самим функціонал головних видів влади, таких як царі, священники і пророки, перейшов до цадиків. Згідно з його теорією, це позиціонування себе з боку цадиків було важливим елементом у розвитку хасидського руху.³⁸

Яков Йосеф з Полонного вказував на важливість праці цадиків для своєї пастви, прирівнюючи їх до біблійних архетипів і надаючи обґрунтування для можливості їхньої гріховності. Також він зауважував, що цадики прирівнювали себе до біблійних персонажів, що давало їм можливість ставити себе вище.

Нарешті, Туров проводив аналізи хасидських текстів, вказуючи на те, що цадики приносять в жертву душі євреїв через молитву та служіння, що привнесло новаторство в іудаїзм і дозволило їм уподібнити себе священникам.

У контексті зародження хасидизму слід згадати засновника цієї віри - Ісраеля бен Еліезера, відомого як Бешт. Його особистість оточена таємницями і неточностями, оскільки про нього збереглося мало прямих відомостей. Він почав свою діяльність приблизно у 1740 році і став більш відомим після переїзду до Меджибожа, де він мав підтримку єврейської громади. Після його смерті хасидизм поширився завдяки його учням, таким як Дов Бер з Межирича, Яков Йосеф з Полонного та іншим.

³⁸ (Dynner G. Men of Silk: the Hasidic Conquest of Polish Jewish Society, 2006. С 10-11)

Думки дослідників розходяться щодо того, чи спрямовував Бааль Шем Тов свою діяльність на привернення широких мас віруючих до свого вчення та чи відіграло це ключову роль для нього.

Моше Росман³⁹, посилаючись на різні авторитетні джерела, вказує на те, що роль Бешта у створенні хасидизму була перебільшеною, і сам Бешт не мав наміру поширювати вчення за межі свого вузького кола учнів. У листі до свого учня рабі Гершона бен Авраама Кутовера Бешт вказував, що йому заборонено за життя відкривати людям те, що він дізнався на небі⁴⁰. Однак саме ці люди після його смерті розповсюдили хасидизм серед мас з великою швидкістю. З цим поглядом згодні також І. Еткес⁴¹, який вважає, що Бешт бажав обмежити своє вчення лише своїм ближнім колом учнів.

За думкою Динера⁴², Бешт мав величезний вплив на створення хасидизму як ідеї та її популяризації, але його метою не було створення окремої доктрини і не підірвання соціальної ієрархії. За його думкою, Бешт обмежився колом близьких, передусім для того, щоб не руйнувати існуючу структуру єврейського суспільства.

Після смерті Бешта розпочалася нова епоха у розвитку хасидизму, коли вчення вийшло за межі закритої спільноти і почало активно поширюватися. Хасидів після смерті їхнього вчителя очолив рабі Дов Бер, незважаючи на претензії рабі Якова Йосефа з Полонного, найстаршого учня Бешта. Однак лише через 6 років у 1766 році Магід (Дов Бер) зміг сконсолідувати владу навколо себе. Тим не менш, деякі хасиди, включаючи рабі Пінхаса бен Авраама Аббу Шапіро з Корця, не визнавали його авторитету.

Хоча рабі Яков Йосеф не став лідером хасидів, він вплинув на розвиток вчення, видавши свою книгу "Толдот Яков Йосеф", яка стала першою писемною працею

³⁹ Економічна та соціальна діяльність польського єврейства Частина 3 с 225-230

⁴⁰ Шивхей Бешт, 2010

⁴¹ Еткес. І. Бешт: Маг, містик і лідер, 2005

⁴² Диннер Г. Люди з шовку: хасидське завоювання польського єврейського суспільства, 2006. С 6.

в історії хасидизму і суттєво вплинула на його розвиток. Як пише у своїй книзі Росман⁴³ знання про події від смерті Бешта до смерті Маггіда в нас вельмо уривісті, проте за небагатьма свідченнями можна зробити приблизний висновок про поширення хасидизму в Європі того періоду.

Загалом, період після смерті Бешта вважається найважливішим у історії хасидського руху, оскільки саме тоді були закладені основи ролі цадиків та поширення хасидизму. Магід збагатив хасидизм кабалістичними концепціями та сприяв його поширенню на нові території. Під час його керівництва хасидизм закріпився на Українських, Білоруських та Литовських землях, а також почав з'являтися в Польщі.⁴⁴

Поширення хасидизму відбувалося завдяки емісарам з Межирича, які відвідували всі навколишні єврейські общини, привертаючи їх до хасидизму. Після зацікавленості в їх ідеях вони приходили до Межирича до Маггіда, де отримували поради та настанови. Групи прихожан потім об'єднувалися та організовували свої центри просвітницького руху. Так, у Литовських землях діяв рабі Ахарон бен Яаков з Карліна, який є одним із перших цадиків, що почав активно просвітлювати єврейський народ та залучати їх до хасидизму, особливо на Поліссі, де були засновані його общини у містах Вільно та Мінськ. Також в Мінську була група під керівництвом рабі Менахема Мендла з Вітебська, а в районі Вітебська з'явилися групи хасидів Аврахама бен Олександра Каца. Рабі Шмуель оселився в Ричеві, а його наступник Леві Іцхак переніс свою резиденцію в Желехув. Також хасиди вкоренилися в інших місцевостях, таких як Броди, Шклов, Ліозно та інші.

⁴³ Глави з історії та культури євреїв Східної Європи

⁴⁴ Дубнов С. Історія хасидима, 2014

1.2 Зустріч хасидів з державною владою в Російській імперії

Хасидизм, як і юдаїзм загалом, у Російській імперії був майже відсутній до першого розділу Польщі 1772 року. Прихід хасидизму в Російську імперію розглядають як не природне поширення, а як приєднання тих територій, де хасидизм був спочатку. Розвиток хасидизму в Росії можна умовно розділити на три періоди, дана градація редакція пояснюється зміною імператорської влади та розширенням територій з хасидським населенням, а також зміною політики щодо ставлення до них. Після першого поділу Польщі 1772 року Росія придбала частину польської Лівонії, відомої як Інфлянтське воєводство, а також ділянку Білорусі, що охоплює територію до річок Двіна, Друть та Дніпро, включно з районами Вітебська, Полоцька та Мстиславля, на цих землях було присутнім чимало єврейських громад з хасидською присутністю, особливо в Мінській губернії. Під час другого поділу Польщі Росія отримала білоруські землі до лінії Динабург - Пінськ - Збруч, східну частину Полісся, українські області Поділля і Волинь. Найбільшими з яких традиційно були Волинь та Полісся, під час приєднання Пінська до Російської імперії хасиди змогли поширити свій вплив на Пінську громаду євреїв, змістивши рабина Авігадора. Загалом причиною посилення хасидів у цьому регіоні стала ізоляція Пінська від центрів міснагедів, таких як Вільно, Гродно і Брест, що залишилися у складі Речі Посполитої, втративши в той же час зв'язок із цим регіоном. Проводячи аналіз, загалом можна дійти висновку, що спочатку до хасидів влада Росії ставилася з терпимістю у вигляді обмеженого втручання в суперечки між хасидами та міснагедами, займаючи близько нейтральну позицію, внаслідок чого хасидизм зміг показати себе і стати більш впливовим у суспільстві юдеїв⁴⁵.

⁴⁵ Дубнов . Долі євреїв в епоху західної "першої емансипації" (1789-1815) // Збірник праць єврейських істориків Євреї в Російській імперії XVIII-XIX ст.

Після третього поділу Речі Посполитої, Росія отримала землі Курляндії, Литви, Західну Волинь і Гродно. Приєднання цих земель призвело до того, що антихасидські центри стали чинити також свій вплив на взаємовідносини з хасидами та з новою силою настала між ними боротьба. Свого апогею конфлікт набув після смерті 1797 року Віленського Гаона. Після його смерті в місті Вільно було створено спеціальну організацію для протистояння хасидам і розпочалася хвиля доносів з боку митнагедів на хасидів до Санкт-Петербурга в звинуваченнях у підривної діяльності, однак хоч це й призвело до хвилі арештів, однак закінчилося встановленням більш офіційних стосунків з владою. Так, у вересні 1798 року заарештували рабина Шнеура Залмана і доправили в Петербург, після допиту його звільнили в листопаді. Крім цього, влада заявила про невинність усіх хасидів у підривної діяльності, і всіх заарештованих відпускали.⁴⁶ Після хвилі арештів хасиди змогли встановити тісніші стосунки з владою, що незабаром призвело навіть до тимчасового зайняття центру митнагедів Вільнюса хасидами за сприяння влади імперії. Цей період якщо коротко описувати, то можна назвати періодом теплих стосунків між хасидами і владою та їхнім активним сприянням.⁴⁷

Хасидизм був привабливим вченням для багатьох євреїв через своє акцентування на містицизмі та радощах у релігійній практиці. Як уже згадувалося вище, існує дискусія щодо причин популяризації цього вчення, однак у контексті цього розділу, варто згадати про те, що хасиди своїми ідеями дали новий підхід до єврейської релігійної практики та зробили її ближчою й доступнішою до простого єврея. Виходячи з цього після смерті Бешта хасидизм став поширюватися з величезною швидкістю за керівництва паствою Маггідом, на жаль, інформації докладної про поширення хасидизму в нас немає, серед письмових джерел того часу в нас є цікава згадка в автобіографії Шломо

⁴⁶ Дубнов. Історія хасидизму Том 2. С. 259-263;

⁴⁷ Гессен Ю. До історії релігійної боротьби серед російських євреїв наприкінці XVIII і на початку XIX ст.

Маймона про розповсюдження хасидизму. Після смерті Маггіда і початку поділу Речі Посполитої хасиди не змогли знайти єдиного лідера і характерним для хасидів став поділ їх під владою окремого цадика, кожен цадик характеризувався як рівний серед рівних⁴⁸ Сам по собі розвиток хасидизму варіювався від регіону до регіону, так на землях України на Поділлі, Волині хасидизм стрімко розвивався, не стикаючись із суттєвими труднощами, зважаючи на рідні місця заснування. Як уже йшлося вище, у багатьох інших регіонах хасидизм стикався зі спротивом міснагедів, так у Вільнюсі хасидів вигнали з міста, а, наприклад, у Пскові хасиди завдяки по суті завоюванню Росією міста змогли перехопити владу над місцевою єврейською громадою котру очолював противник хасидизму. Суспільна організація єврейських громад істотно вплинула на його розвиток більшість центрів, де не було істотних проблем у хасидів, знаходилася на Польських, Білоруських і Українських землях, ці громади мали характерну рису у вигляді проживання в сільській місцевості та найманої праці⁴⁹. Хасидизм знайшов підтримку насамперед серед селян, ремісників і дрібних торговців, що охарактеризувало його тенденцію до розвитку як народного руху.

⁴⁸ Туров. Ранній хасидизм: Історія. Віровчення. Контакти зі слов'янським оточенням.

⁴⁹ Версес, С. (2013). Хасидизм та єврейське Просвітництво: Їхнє протистояння в Галичині та Польщі у першій половині XIX століття. University Press of America

РОЗДІЛ 2: ВЗАЄМИНИ ХАСИДІВ З ДЕРЖАВНОЮ ВЛАДОЮ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

2.1 Офіційна політика влади щодо хасидів: репресії та підтримка.

Політика влади щодо хасидів у Російській імперії змінювалася в різні періоди історії. Як вже згадувалося раніше, російська влада від самого початку була доволі терпимою щодо хасидів, проте існували певні забобони. Артем Харченко⁵⁰ спираючись на дані архівів вказує, що спочатку міністрові внутрішніх справ Сергію Кисельову в середині XIX століття було надіслано лист про "хасидську секту". Міністру повідомляли, що довгий час спостерігали за хасидами, метою спостережень було виявити лояльність хасидів до імперської адміністрації. Самі спостереження велися євреями, що змінили віру, так званими вихрестами, а також представниками єврейських спільнот, рабинами та єврейською елітою. З огляду на дані, вивчені Харченком, спостерігачі не були прихильниками хасидів, а навіть навпаки, так, довідка, яку надав генерал-губернаторові Віленської, Могильовської та Смоленської губернії Павлу Ігнатьєву, містила опис засновника хасидизму Бешта як неписьменного шахрая та слабкого талбудиста, а його успіх ґрунтується на винятковій неписьменності народу. Іншу ж цікаву для нас характеристику дав рабин з Катеринослава, він оцінив лояльність хасидів як низьку, при цьому він звинуватив цадиків у небажанні молитися за госуларів Росії.⁵¹ Перші моменти конкретної взаємодії хасидів з імперською владою розпочалися за участю російської влади в протистоянні між хасидами і міснагедами. Закінченням протистояння і, по суті, перемогою в цьому аспекті хасидів, став закон 1795 року, який призвів до неоднозначного результату, з одного боку, він зміцнив хасидів як релігійний рух,

⁵⁰ Артем Харченко: ЄВРЕЇ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: ЩО ІМПЕРСЬКА ВЛАДА ЗНАЛА ПРО СВОЇХ ПІДДАНИХ?

⁵¹ Там же.

знижуючи ступінь тиску на них з боку міснагедів, з іншого боку, він забороняв тілесні покарання та харем, що, з одного боку, означало, що можливості для боротьби з хасидами з'являються, а з іншого - означало, що хасиди самі обмежені у цих діях Д. Асаф та Г. Сагів вважають, що хасиди не можуть впоратися з ними, і що їхні дії не мають жодної можливості. Асаф і Г. Сагів вважають, що дана заборона вдарила по традиційних методах боротьби проти хасидизму, що приводило міснагедів до звернень до державної влади, незважаючи на посилення по суті їхньої залежності від влади.⁵²

Перед більш детальною згадкою відносин між хасидами та імперською владою, варто вказати на попередньо зароджені до них ставлення до приєднання хасидських місць проживання. У другій половині XVIII століття політика уряду Катерини II щодо євреїв була вкрай неоднозначною, з одного боку, спочатку, 4 грудня 1762 року, був виданий маніфест, в якому значилося, що іноземцям, за винятком євреїв, давали повний дозвіл на виїзд і поселення в Росії, а також на повернення до своїх країн тих російських підданих, які втекли за кордон.

Це рішення, як вважає Д. Клієр, було зумовлене можливим суспільним невдоволенням у разі дозволу на переїзд євреїв до Росії. Однак у 1763 році 22 липня було опубліковано Маніфест про дозвіл усім іноземцям, які прибувають до Росії, обирати місце для поселення в будь-яких губерніях і забезпечення їм прав.⁵³ У цьому законі не було обмежень для єврейських громадян. Причини такої зміни не до кінця зрозумілі, проте я приходжу до думки про те, що це було зроблено виходячи з економічних причин і в перспективі політичних. Під економічними причинами я маю на увазі насамперед залучення єврейських купців. Під політичними встановлення протекторату над Польсько-Литовським королівством. 1764 року під тиском російської дипломатії на королівський трон

⁵² Асаф Д., Сагів Г. Хасидизм у царській Росії: історичні та соціальні аспекти // Історія єврейського народу в Росії: від поділів Польщі до падіння Російської імперії, 1772-1917. - С. 106

⁵³ Клієр Д. Д. Росія збирає своїх євреїв. С 37

Польщі було обрано Станіслава Августа Понятовського. Це фактично встановило російську владу над Польщею. Впливове католицьке духовенство в Польщі стимулювало уряд до переслідування православної церкви та православних підданих. На коронації Катерини II 1762 року єпископ Могильовський Георгій виступав перед імператрицею, звертаючи її увагу на пригноблення православних у Польщі та просячи захисту. З іншого боку, уряд Пруссії, незадоволений дискримінацією протестантів у Польщі, запропонував Росії розділити Польщу. 19 лютого 1772 року було укладено конвенцію Віденську конвенцію між Російською імперією, Австрійською імперією та Пруським королівством про перший поділ території Речі Посполитої, про самі розділи Польщі я говорив у минулому розділі, однак тут варто згадати, про указ від 16 серпня 1772 року "Про прийняття до Російської Держави відступлених від Польщі провінцій, про призначення жителям терміну для прийняття присяги, про постановлення стовповим нових кордонів, про збори до скарбниці всіх публічних доходів, і про справляння суду та розправи в справжніх судових місцях за тамтешніми правами та звичаями" Цей указ означав збереження старих порядків на новозахоплених територіях.⁵⁴ Це рішення, на мою скромну думку, обумовлюється тим, що Російській владі було необхідно закріпитися на нових територіях і для цього вони вирішили тимчасово зберегти старі порядки задля підняття до себе лояльності (однак, як згадувалося у минулому розділі, все було вкрай неоднозначно зі збереженням порядків та уподобаннями в імперській канцелярії).

Однак такі пом'якшення не могли тривати довго, і 1790 року московські купці звернулися до Московського головнокомандувача князя А.А. Прозоровського зі скаргою на євреїв, які, за їхнім твердженням, продавали контрабандний товар москвичам за надто низькими цінами. Ці скарги були вочевидь неоднозначні, на думку В.П. Желтової, московські купці просто не хотіли конкурувати з євреями.

⁵⁴ Норман Дейвіс, "Боже ігрище: Історія Польщі" с 319

⁵⁵Моя думка схожа, купці московські хотіли зберегти свою монополію в торгівлі, а спритні євреї зі своєю підприємницькою жилкою, розвиненою за століття, були цьому серйозною проблемою. Обидві скарги розглядалися Радою государині - вищим дорадчим і виконавчим органом, до якого входили Катерина II і головні чиновники, які вирішували найважливіші питання в державній політиці, й уряд взяв до уваги ці скарги, тому 23 грудня 1791 року було випущено указ, який і створив відому всім межу осілості для євреїв, за її межами було заборонено жити всім євреям-нехрест'янам.

Згідно з указом, євреям було дозволено проживати тільки в Білоруських губерніях, таких як Полоцька, Вітебська, Мстиславська, що були приєднані до Російської імперії в результаті першого поділу Речі Посполитої, а також у Катеринославському намісництві й Таврійській області. На думку Г.А. Сігіда, уряд дозволив євреям переселитися до Катеринославського намісництва та області Таврійської через їхню малолюдність і великий інтерес до заселення цих земель. Згідно з дослідженнями І.І. Толстого⁵⁶ та Ю.І. Гессена⁵⁷, уряд не планував створити для євреїв особливо суворе становище. Наприкінці століття зберігався суворий соціальний порядок, "у суспільстві все ще тримався порядок, що прикріплював обивателів. Міщани не могли переходити з однієї категорії в іншу, і, отже, євреї, які майже поголовно записалися в міщанство, за винятком малої кількості купців, не могли б переселитися з губернії в губернію в Білорусії, якби указ не підтвердив, що євреї можуть переселятися в білоруських губерніях"⁵⁸. Згідно з думкою Ю.І. Гессена, імператриця прагнула спрямувати діяльність євреїв на південь Росії, оскільки цей регіон особливо потребував торгово-економічної діяльності⁵⁹. У результаті, наказ 1791 року встановив, що євреї,

⁵⁵ Желтова В. П. Правове становище євреїв у Російській імперії. Покликання історика. Проблеми духовної та політичної історії Росії: с 76

⁵⁶ Сигид Г.А. Етнічний склад купецтва південної України першої половини XIX століття. С. 85.

⁵⁷ Гессен Ю. І. Законодавство про проживання євреїв у Росії. С 6

⁵⁸ Толстой І.І. Факти та думки. Єврейське питання в Росії

⁵⁹ Гессен Ю. І. Закон і життя. Як створювалися обмежувальні закони про проживання євреїв у Росії. С, 25-26.

незалежно від віросповідання, можуть користуватися правом осілого проживання тільки в певних губерніях, що стало основою обмежувального законодавства єврейських прав. На думку дослідника Г.А. Козлітіна, запровадження межі осілості як особливого правового статусу для євреїв у Російській імперії було зумовлене віросповіданням та нетерпимістю, що панувала, а також економічними чинниками.⁶⁰ Також Т.С. Лизлова згодна частково з цією думкою, вона вважає, що основна причина введення межі осілості була економічної природи⁶¹. Також цікавою є думка О.М. Гончарова, він вважав, що межа осілості відігравала роль своєрідного сполучного елемента, що об'єднує різні законодавчі акти в цілісну, але закриту систему.⁶² Важливо ще згадати позицію Л.Р. Романовської, а позиція заключалася у тому, що введення смуги осілості мало на меті утримання євреїв від переселення в центральні області Росії, прив'язку їх до своїх громад для спрощення збору податків, а також направлення цих людей для заселення незаселених прикордонних районів.⁶³

Д.Д. Клієр вважав, що в Росії була традиція прагматичного підходу до євреїв, що спонукала шукати способи отримання максимальної вигоди від їхньої присутності в імперії⁶⁴. Цей напрям підкріплювався широко поширеною думкою про євреїв як про міський, торговельний і комерційний елемент. Для розуміння реалій варто докладніше описати поняття межа осілості, у межах межі осілості, де євреї проживали компактно, існували громади-кагали, які складалися зі зборів старійшин єврейської спільноти. Самі громади очолювалися групою з 5-6 осіб, ці групи несли загальну відповідальність перед державою за виконання різних завдань, як-от поставка рекрутів на військову службу, сплата податків, виконання релігійних обрядів, торгівля кашерним м'ясом тощо. Під час третього поділу Речі

⁶⁰ Козлітін Г.А. Правове становище євреїв у Російській імперії

⁶¹ Лизлова Т. С. Реалізація національної політики Радянської влади щодо єврейського населення 1917-1938 рр.

⁶² Гончаров А. Н. Розвиток російського законодавства про право проживання і пересування євреїв. Межа єврейської осілості. С 79

⁶³ Романовська Л.Р. Іновірці в Російській імперії. С 201-202

⁶⁴ Клієр Д.Д. Росія збирає своїх євреїв С. 178.

Посполитої, до складу Російської імперії увійшли території, які утворили Віленську і Гродненську губернії, де євреям було дозволено проживати. Указ від 15 квітня 1795 року оформив приєднання Курляндського герцогства до Російської імперії. Євреям було дозволено записуватися в Гозентопське купецтво, але це вкрай незначно поліпшило їхню економічну ситуацію. Важливо також зазначити, що євреям не дали жодних можливостей на будь-яке станове міське управління. У травні 1795 року було видано Іменний указ, що стосується організації Мінської губернії. Згідно зі статтею 3 цього указу, євреї, яким було дозволено проживати в губерніях і займатися торгівлею та ремеслами, мали бути зареєстровані в міських книгах згідно з Міським положенням 1785 року, підпорядковані Магістратам і переселені до повітових міст, щоб вони могли вести торгівлю та ремесла, приносячи користь собі та суспільству. Єврейські громади в повітових містах і губерніях не повинні були займатися жодними справами, крім релігійних обрядів і служб. 8 червня 1795 року було видано Іменний указ, що звільняє таврійських євреїв, відомих як караїми, від подвійної податкової ставки. Згідно з цим указом, караїми були звільнені від подвійної податкової ставки і повинні були сплачувати податки нарівні з купцями і міщанами, які проживають у Таврійській області.

Д.Д. Клієр вважає, що ні традиційні не хасиди, ні інші євреї не були звільнені від подвійного податку.⁶⁵ На думку вченого, причиною таких змін стало клопотання генерал-губернатора Новоросії графа П. А. Зубова, до якого з проханням звернулася депутація караїмів, яка прибула з Кримського півострова, в даному контексті дослідник аргументує його точку зору тим, що євреї-караїми з'явилися на території майбутньої Росії ще за часів дохристиянської діаспори, що давало змогу їм відстоювати свою непричетність до "вбивства Христа євреями", що було вкрай важливим для стосунків євреїв з владою. Крім того, караїми

⁶⁵ Там же

відкидали Талмуд, який дедалі більше владі Росії здавався зведенням шкідливих для суспільства забобонів і джерелом фанатизму та невігластва.

Однак у Гессена трохи інша думка, він вважає, що для уряду Катерини II національність мешканців приєднаних до імперій територій від Польщі була не настільки важлива.⁶⁶ Питання про євреїв розглядали з погляду їхньої корисності для держави. Градовський характеризує політику Катерини II так за двома критеріями⁶⁷. Перший, на його думку, був таким: євреї за своїм способом життя і заняттями є непродуктивним і шкідливим елементом населення, який потрібно обернути до корисної для держави і суспільства праці. Друга полягає в тому, що євреї за своєю релігією є противниками християнства, до того ж небезпечними для панівної церкви через передбачуваний прозелітизм. Ця версія пояснює численні заходи, вжиті щодо євреїв як за Катерини II, так і в наступні часи. Однак я сходжуся найбільше в даній ситуації А. Д. Дикий вважає, що Катерина проводила політику щодо євреїв всупереч усім забобонам, які існували в той час⁶⁸. З тим же сходиться Безбородько і додає, що в період правління імператриці всі заходи були для - отримання максимальної вигоди від економічної діяльності євреїв, які становили ключовий елемент в економіці західного регіону, а обмеження пов'язувалися з прагненням влади не викликати невдоволення місцевого населення⁶⁹.

⁶⁶ Гессен Ю. І. Закон і життя. Як створювалися обмежувальні закони про проживання євреїв у Росії. С. 28, 182.

⁶⁷ Градовський Д. Д. Початки російського державного права: С. 147

⁶⁸ Дикий А.Д. Євреї в Росії та СРСР. С 17

⁶⁹ Безбородько А. А. Спірна справа 1790 р. про становище єврейських купців у Москві

2.2. Внутрішня політика Олександра I щодо хасидів.

Поворотним моментом у єврейській історії в Росії і важливим для хасидизму стало "Положення про євреїв", ухвалене 1804 року⁷⁰. Так, згідно зі статтею 53: "Якщо в якомусь місці виникне поділ сект, і розкол простреться до того, що один толк з іншим не захоче бути в одній Синагозі: у такому разі дозволяється одному з них побудувати свої Синагогу і вибрати своїх Рабинів, але в усякому місті Кагал повинен бути один", зважаючи на цей фрагмент, виходить висновок, що хасиди отримали визнання з боку державної влади. Стосунки, які були в імператора Олександра I з євреями, Дов Бер вказував як захисника євреїв від черні, а також він створює фундамент для їхнього блага⁷¹. У містичній хасидській інтерпретації рабина Залмана, конфлікт між Наполеоном I і Олександром I сприймають як протистояння між арогантною, що піднялася проти волі Божої, і смиренністю перед божественним провидінням - сутичка двох великих сил - "зла і добра", і кінцевий результат цієї боротьби вирішено. Ігор Туров зазначає, що незабаром після цього, конфлікт був вичерпаний між хасидами і міснагідами, під час якого хасиди здобули перемогу⁷².

Однак за очевидних переваг для хасидів, був при цьому істотний мінус, який хасидами сприймався вкрай спірно: так, у статтях 34 та 35 з'явилися обмеження економічної діяльності в селах, а також їхнього виселення. Так, у статті 34 зазначено: "Ніхто з Євреїв, починаючи з 1 січня 1807 року, в Губерніях: Астраханській і Кавказькій, Малоросійських і Новоросійських, а в інших - починаючи з 1 січня 1808 року, в жодному селі не може утримувати ніяких оренд, шинків, шинок, шинкувань і заїжджих дворів ані під своїм, ані під чужим ім'ям, ані продавати в них вино, ані навіть жити в них під будь-яким виглядом, хіба що проїздом". 35 же стаття обіцяє покарання для тих, хто буде якимось чином євреїв

⁷⁰ Положення про устрій євреїв 1804 року.

⁷¹ "Хабад: філософія руху" - Ніссан Міндель.

⁷² Туров І. Ранній хасидизм: Історія: Віровчення: Контакти зі слов'янським оточенням.

переховувати. Якщо описувати цей звід у загальних рисах, то він став куди більш ліберальним та надавав євреям більшу кількість цивільних прав, так, "Положенням" євреї можуть проходити навчання в російських училищах, гімназіях та університетах, за євреями зберігали їхнє майно, а також визначали території, де вони могли вести господарську діяльність, у самому зведенні окреслили кордони єврейської смуги осілості. У практичній площині, розв'язання поставлених завдань, що стосуються виконання зводу законів, стало проблемним як для євреїв, так і для російської влади, головною ж проблемою стало питання з переселенням євреїв з територій, що не увійшли в зону їхнього проживання. Ставлення хасидських цадиків до цієї події були неоднозначними і загальних якихось дій або реакції не було, проте хасиди, як і інші представники єврейства, брали участь у різноманітних заходах, які були спрямовані на пом'якшення закону або його скасування. За даними дослідників Д. Асафа та Г. Сагіва, у хасидській реакції було два основні напрямки: перший був громадським, серед відомого прикладу є компанія Шнеура Залмана⁷³. Він організував збір коштів для підтримки євреїв виселених із сіл і сіл. Також було організовано збори видних цадиків для обговорення та вирішення цієї ситуації. Так рабин Леві Іцхак організував зустріч у Бердичеві, в якій взяли безпосередню участь також Барух бен Іехіель з Меджибожа і Ар'є Лейб "Дід" зі Шполи. Другий напрям був містичним, тож рабин Нахман із Брацлава вирішив відводити біду містичними ритуалами. Всупереч цьому, окремі ініціативи влади щодо стимулювання активності в єврейській спільноті знайшли підтримку в лідерів хасидизму. Так любавські рабини Дов Бер, а пізніше й рабин Менахем Мендель заохочували свою паству осісти на землі й звернутися до сільського господарства. Даний факт, а також ще один, навіть більш важливий, який сприяв більш лояльному ставленню до хасидів з боку імперської влади, став початок наполеонівських війн. Дж. Д. Клієр вказує, що початок інтервенції Наполеона Бонапарта в Росію

⁷³ Давид Асаф та Гаді Сагів. Хасидизм у царській Росії: історичні та соціальні аспекти.

викликав занепокоєння серед усього російського єврейства, а для хасидів викликав справжню паніку, адже якщо Наполеон переможе, то трапляться колоссальні зміни у суспільному укладі серед усього єврейства в Росії⁷⁴. Один із лідерів хасидизму Шнур Залман найбільше, за даними дослідника, побоювався емансипації, яка б призвела до розкладання єврейських духовних традицій. Він прийняв рішення 1812 року підтримати Олександра I і покинув свій будинок у містечку Ляди і приєднався до імператорської армії Російського царя, яка відходила на схід, а також закликав усіх хасидів підтримати імператора в цій боротьбі. Презирство Залмана до Наполеона і революційної Франції, а також готовність Російської влади його захищати, забезпечило лояльність лідерів Хабада до влади і в наступних поколіннях. На думку Клієра, влада була дуже занепокоєна можливою підтримкою євреями Бонапарта, і побачивши те, що впливовий рабин Залман своїми діями зміцнює лояльне ставлення до уряду з боку євреїв, йому запропонували не лише підтримку, а й захист, за його інформацією, державні чиновники навіть збиралися розповсюджувати його промови про вихваляння російської влади, у яких стверджували, що славно бути російським підданим по відношенню до громад в інших країнах: " У якому ж царстві народ єврейський має такі вигоди?⁷⁵" Також крім своєї підтримки за дослідженнями Дмитра Фельдмана він також розіслав у всі громади Білорусії і закликав цадиків публічно підтримати російську армію і надавати всіляку допомогу у вигляді фінансових пожертвувань, а також надавав розвіддані про кількість ворожих військ та їхні пересування, здійснював він це через своїх особистих шпигунів із хасидів, тим самим створивши хасидську розвід групу на окупованих територіях⁷⁶. Думка вченого щодо причин підтримки царя полягала в наявності ним даних з листувань між Залманом з главою польських хасидів, інтерпретація його слів з боку Фельдмана означала, що громадянське безправ'я є більш кращим,

⁷⁴ Клієр. Д. Росія збирає своїх євреїв походження єврейського питання в Росії, 1772-1825

⁷⁵ Там же

⁷⁶ Д.З. Фельдман. Російські євреї та Наполеон Бонопарт: духовні та речові свідчення епохи наполеонівських війн.

ніж повноправ'я, через те, що воно зберігало релігійні підвалини, що вигідно хасидам. Згідно з даними зі статті, коли звістка про смерть рабина дійшла до Петербурга, військовий міністр скликав спецбори Кабінету, щоб висловити співчуття родичам загиблого⁷⁷. Варто зазначити, що в побоюваннях був певний сенс, оскільки Наполеон до вторгнення в Росію здійснив похід до Єгипту і Палестини, де він звернувся до євреїв вступати в його армію, під час чого отримав певну підтримку, зважаючи на ці дані, Гессен підтримує думки Кіллера про побоювання з боку російського уряду про можливу підтримку в разі вторгнення. Гессен також згадує, що цей похід збігся в часі з ревізією сенатора Державіна, через масову скаргу єврейського населення міста Шклова на утиски євреїв з боку генерал-губернатора Зорича. У цьому місті йшла сильна антихасидська риторика й агітація, Державін, судячи з інформації Гессена, під час поїздки заглибився в суть протистояння хасидів і міснагідів, і зрештою став на бік міснагідів⁷⁸. Цей історичний уривок показує свого роду неоднозначність стосунків між хасидами та владою в Росії, де, з одного боку, десь окремі представники відкрито підтримували митнахімів, а десь, з іншого, своїми діями влада посилювала позиції хасидів: так, 4 лютого 1799 року влада заарештувала членів віленського кагалу за доносом хасидів у розтраті коштів. На виборах, що відбулися за два дні, до кагалу увійшли вісім хасидів, що склало більшість місць у кагалі⁷⁹. Кінець хасидського тиску в цей період був фактом смерті Гаона і приходу його спадкоємця рабина Хаїма, він перейшов на інший підхід до взаємовідносин з хасидами, його підхід полягав у більшій терпимості до хасидів, а також створенню самовираження для тих, хто відкидав хасидську віру. У цей перехідний період між хасидами та міснагедами почалося примирення і спроби співіснування, що були необхідними без конфліктів, але тепер вони не носили

⁷⁷ Хасиди Білорусі очима МВС Російської імперії в першій третині XIX століття справа Беркі Шнейєра А. М. Білявський, С. А. Захаркевич, Ю. М. Снапковський

⁷⁸ Гессен Ю. Історія єврейського народу в Росії. - М.; Єрусалим: 1993.

⁷⁹ Дубнов С. Втручання російського уряду в антихасидську боротьбу (1800-1801) // Єврейська старовина: тримісячник Єврейського історико-етнографічного товариства

глобальний фактор, а локальний, як-от призначення рабинів, грошові питання та інші. Але тепер глобальним ворогом для хасидів, стали єврейські просвітителі - маскілім.

2.3. Політика Миколи та відносини хасидів з державною владою.

Період відносного лібералізму і частковою підтримкою хасидів закінчився зі сходженням на імператорський престол царя Миколи I. Швидке поширення хасидської віри та їхня громадська активність стала постійною темою доносів і розслідувань. У 1825 був заарештований лідер любавських хасидів рабин Дов Бер син Шнеура Залмана, який публічно підтримував Росію у війні проти Франції. Дов Бер був заарештований за доносом, за інформацією Асафа і Сагієвазавдяки одному з членів його сім'ї за інформацією Білявського, Захаркевича і Снапковського від племінника Ліпмана⁸⁰. Суть звинувачень полягала в тому, що діяльність цаддиків суперечить єврейським Положенням 1804 року: "вони корисливо наживають величезні суми грошей, користуються наївністю молоді та захоплюють владу в громадах". Повною історією подій за архівними даними статті, що охоплює цю тему, було те, що племінник володів листом Дов Бера до рабина Пінхаса, в якому він пропонував увійти до складу комітету з розподілу коштів на благодійність. Сума коштів становила 4000 руб, племінник змінив цифри в листі на 104000 рублів і почав шантажувати Дов Бера. Коли рабин відповів відмовою від вимог племінника передати йому гроші за мовчання, Ліпман доніс до поліції та передав лист як доказ, також дав свідчення, що ці кошти призначалися для турецького султана, щоб Дов Бер став царем Ізраїлю, як аргумент він вказав на схожість синагоги, де проповідував Дов Бер, із зовнішнім виглядом храму в Єрусалимі⁸¹. На підставі цього доносу його ув'язнили, де він

⁸⁰ Асаф Д., Сагів Г. Хасидизм у царській Росії: історичні та соціальні аспекти // Історія єврейського народу в Росії: від поділів Польщі до падіння Російської імперії, 1772-1917 С 115.

⁸¹ Белявський А. М., Захаркевич С. А., Снапковський Ю. М. Таємниця Сім'ї Шнеєрсон: Документи національного історичного архіву Білорусі про заснування династії любавських хасидів.

провів місяць і десять днів. Під час слідчих процесів він, як пише Фельдман, навів переконливі докази, що донос ґрунтується на брехні та наклепі, а кошти призначалися для потреб бідняків⁸². Вивчивши матеріали, губернатор Микола Миколайович Хованський вирішив заслухати обидві сторони справи, розпочалося судове розслідування, і після тривалих розглядів (близько півтора року) з цадика було знято всі звинувачення. З'ясувалася на той момент головна проблема в комунікації з державною владою: більшість не тільки євреїв, а й цадиків не знали російської мови, тому під час допитів усе перекладали російською мовою за допомогою поміщика Юда Іофа, що спричинило чимало проблем насамперед. Від початку правління російського царя Миколи I і до кінця 30-х років влада в імперії не виокремлювала жодним чином хасидизм як якийсь феномен чи особливе явище, що потребує особливого підходу. Імперський міністр внутрішніх справ Блудов висловив, як вважають дослідники, загальний погляд влади щодо хасидизму в тому, що немає особливої різниці між хасидами та їхніми супротивниками, хоча його і згадували раніше, варто додати його погляд на всю єврейську віру, він полягав у тому, що юдаїзм несе в собі суспільну шкоду, сповільнюючи інтеграцію євреїв в імперське суспільство⁸³. Його думки виходили з того, що ресурси з асиміляції євреїв мали бути спрямовані на всіх євреїв, а отже, потрібно було підтримувати з усіма фракціями добрі стосунки, щоб інша сторона не набрала занадто сильних позицій. Однак хасидизм міг також розглядатися як позитивний фактор, який міг допомогти у знищенні традиційних єврейських інститутів, таких як кагал. Поворотною подією тих років став вихід нового "Положення" для євреїв, виданого 1835 року, головною особливістю якого стало те, що остаточно закріпилося явище під назвою "Межа осілості": так, згідно з параграфом 3, євреям дозволялося постійне місце для проживання в губерніях: Гродненській, Віленській, Волинській, Подільській, Мінській,

⁸² Д.З. Фельдман. Російські євреї та Наполеон Бонапарт: духовні та речові свідчення епохи наполеонівських війн.

⁸³ Артем Харченко: ЄВРЕЇ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: ЩО ІМПЕРСЬКА ВЛАДА ЗНАЛА ПРО СВОЇХ ПІДДАНИХ?

Катеринославській, а також областях Бессарабській, Білостоцькій, також накладали на частину інших губерній обмеження, так, наприклад, у Київській губернії заборонялося селитися євреям у місті Києві, особливим випадком стали Балтійські землі, так, у Курлянській та Лифляндській губерніях євреям дозволяли жити, проте селитися новим поселенцям заборонялося⁸⁴. Нові обмеження, прийняті владою на територіях для проживання, призвели до того, що держава почала контролювати єврейську меншість, а пункт під номером 10 забороняв євреям носити традиційний одяг, цей пункт явно розраховував на створення середовища для майбутньої інтеграції єврейського суспільства у всеросійське. Сам звід став більш суворим і регламентованим порівняно з попередніми законодавчими актами, встановлюючи жорсткі географічні обмеження для проживання євреїв⁸⁵. Саму заборону на носіння одягу, яку ухвалили рабини за даними Сагієва та Асафа, сприйняли доволі спокійно, всупереч тому, що Російські хасиди підкорилися закону, проте під час візиту англійського філантропа Мозеса провели акцію на захист носіння традиційного одягу⁸⁶. Введення остаточної Межі осілості стало визначальним моментом, який закріпив систему обмежень, розділяючи євреїв на тих, хто мав право постійного проживання в певних губерніях, і на тих, хто підпадав під суворіші обмеження або навіть висилки, а також ізоляції євреїв від інших людей, так прикладом у даному зведенні в пункті 65 зазначено, що сільські громади євреїв організовують роздільно з поселянами іншої віри.

Ефективність подібного рішення можна описати результати звіту Дмитра Блудова, він вказує, що державна реформа була повністю провальною, яка передбачала контроль над єврейськими громадами через заснування казенних

⁸⁴ Положення про євреїв 1835 року

⁸⁵ Р. Мінц. Р. Джером . "Хасиди: Місце в новому світі"

⁸⁶ Асаф Д., Сагів Г. Хасидизм у царській Росії: історичні та соціальні аспекти // Історія єврейського народу в Росії: від поділів Польщі до падіння Російської імперії, 1772-1917 С 120

рабинів у 1835 році⁸⁷. Спроба створення і залучення до спеціальних комітетів хасидів, для державного, для нагляду за єврейськими громадами і введення покарань цадикам або рабинам, які повинні були передати свої функції і повноваження "духовним рабинам", не принесла очікуваних результатів. Він зробив висновок, що духовні рабини продовжують свою діяльність, незважаючи на заборони, в той час як казенні рабини виявилися марними. Цей період свідчив про зародження хасидської ортодоксальної політики нового типу. Така політика передбачала відмову від традиційного клопотання і застосування сучасних моделей громадської діяльності, що виходить за рамки державних кордонів, а також проведення публічних акцій і заходів.

2.4 Справа Ізраеля Фрідмана.

Подія, яка відіграла вирішальну роль у негативному образі хасидизму для російської влади, стало вбивство 1836 року двох єврейських донощиків у Новій Ушиці на Поділлі. У цій справі було залучено близько 80 свідків. Після цього розслідування цадика рабина Ізраеля з Ружина звинуватили в організації вбивства. Ця справа, на відміну від озвучених раніше, відрізнялася від них тим, що це стала першою справою, яку відкрила сама імперська влада щодо цадика. Незважаючи на свій статус, його заарештували до з'ясування і він пробув під слідством понад три роки. Зрештою з нього зняли всі звинувачення, але через встановлений нагляд і постійні погрози вигнання за межу осілости від своєї громади він вирішив залишити Російську імперію і 1841 року перебрався до містечка Садагора, що розташовувалося в Австрійській імперії в регіоні Буковини, де вирішив відтворити своє подвір'я. У контексті цієї історії та її важливості варто згадати його біографію і розглянути ці події детальніше. Ізраелю було 16 років, коли він став лідером хасидської громади після смерті

⁸⁷ Артем Харченко: ЄВРЕЇ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: ЩО ІМПЕРСЬКА ВЛАДА ЗНАЛА ПРО СВОЇХ ПІДДАНИХ?

свого батька, як йшлося вище, Ісраель був типовим династійним цадиком і, як у цих ситуаціях, відбувається, живе у розкоші. За словами Городецького, Ісраель з гордістю називав себе воротарем небесного царства, що викликало невдоволення інших цадиків. Городецький також у своїх працях зазначав, що Ісраель не заглиблювався у вивчення та проповідь філософських чи духовних ідей хасидизму, а приваблював послідовників зухвалими діями та зовнішнім блиском⁸⁸.

Наприкінці 1830-х років адміністрація південно-західного округу звернула увагу на впливовість і авторитет Ісраеля, глави хасидського двору. Спираючись на Городецького, недоброзичливці з чорнобильської династії надали інформацію, вважаючи, що Ісраель володіє абсолютною владою серед хасидів, яку можна порівняти з царською, і звинуватили його в санкціонуванні вбивства моссерів. У результаті Ісраеля заарештували і відправили до Києва, де він пробув 22 місяці під вартою перед звільненням. У збірці "Пережите" С. Дубнов опублікував один для нас цікавий документ, у якому генерал-аудитор оголошує рішення про звільнення з під ув'язнення Абраама Фрідмана, оскільки слідство під час розслідування не виявило необхідних доказів у його причетності до вбивства донощиків. Однак при цьому Дубнов також зазначає, що до цієї постанови було докладено відзив губернатора Галичини, в якому він висловлював свою недовіру і підозру на адресу Фрідмана щодо його діяльності з розповсюдження хасидської секти серед галицьких євреїв та у зборі грошових коштів на свою користь. Незважаючи на те, що імена різнилися дослідники, Дубнов і Городецький сходяться у своїх поглядах, щодо того, що це стосується однієї й тієї самої людини, а саме Ісраеля Фрідмана⁸⁹.

⁸⁸ Городецький С.А. Садагорська династія // Єврейська старовина: тримісячник Єврейського історико-етнографічного товариства. Вип II - С.-Петербург, 1909

⁸⁹ Дубнов С. Справа про єврейський самосуд на Поділлі, 1838-1840 р. // Пережите Т I. - Петроград, 1908.

Ю. Гессен, вивчаючи інформацію в архівах, виявив те, що під час проведення слідчих заходів влада акцентувала свою увагу на колосальному впливі цадиків на єврейські громади, а після закінчення розслідування надійшов донос про те, що Ізраїль Фрідман вважається рівним за честю і величчю, як засновник хасидизму Бешт, називається великим рабином і отримує подарунки від людей з усіх боків. Також повідомлялося, що в нього є особистий записник, до якого вносять імена всіх людей, що вступають із ним у конфлікт, за які він нібито мститься, аж до смерті кривдника, а також для тих, хто приносять подарунки. Гессен описуючи ці події зазначає, що немає інформації, хто саме подав цей донос, але при цьому він вказує на вкрай великий список його недругів. Серед таких були міснагеди, маскіліми, а також послідовники іншого цадика з Чорнобиля, це пояснюється конкуренцією з Ружинським⁹⁰.

Незабаром після встановлення поліцейського нагляду і ув'язнення Ісраеля, урядові структури ухвалили рішення про його переміщення в одну із сусідніх великоросійських губерній, але Ісраель несподівано переїхав на територію Галичини, унаслідок таких дій було ухвалене рішення виключити його з-поміж російських підданих, а його сім'я повністю позбулася можливості повернутися на батьківщину, навіть після його смерті. На думку Ю. Гессена, сам уряд побоювався, що вплив Ісраеля на хасидську громаду міг у перспективі перейти або перейшов до його спадкоємців, тому було вжито заходів для запобігання цій можливості⁹¹. Згідно з дослідженнями, справа Фрідмана була процесом, який призвів до формування вкрай негативного ставлення уряду до інституту цадикізму.

Цей момент став переломним моментом, який зміцнив уявлення влади про цадиків як про потужну силу в єврейському суспільстві. Підтримка, надана хасидами Ісраелю Фрідману, і збільшення його шанування викликали сумніви в

⁹⁰ Гессен Ю. Справа цадика Ружинського // Єврейський літопис: збірник перший. - Петроград/М.: Радуга, 1923

⁹¹ Там же

російської влади щодо доцільності застосування репресивних заходів щодо цадиків. Самі австрійці неодноразово відкидали наполегливі вимоги російської влади щодо видачі цадика-втікача, окрім озвученого результатом цих подій стало те, що після втечі Фрідмана в імперію Габсбургів дало поштовх заснуванню Галицької гілки хасидської династії з Чорнобиля та посиленню впливу цадика на уми у двох державах.

2.5 Участь Гаскали в конфлікті хасидів та міснагеди

З початку XIX століття єврейський просвітницький рух Гаскала вступає в боротьбу між двома протидіючими сторонами - між хасидами і міснагідами. Гаскала з'явилася в Європі серед вченої еліти, яка в другій половині XVIII століття виявила інтерес до вивчення єврейської філософії та світських наук, спираючись на книжки, написані на івриті в пізньому середньовіччі. Деякі представники цього руху також зайнялися вивченням європейських мов⁹².

Вважається, що засновником руху Гаскала був Мозес Мендельсон, який виступив у Німеччині 1748 року з ідеями просвітництва, що ініціювало дискусію серед євреїв на цю тему. Однак перші маскіли, "освічені євреї", не були зосереджені в одному регіоні - вони були розсіяні по всій Європі, але підтримували постійні контакти один з одним⁹³.

Замість класичного консервативного тлумачення текстів маскіли запропонували новий методологічний підхід дослідження, орієнтовану на пошук буквального сенсу текстів, що повинно було сприяти розвитку знань у галузях, географії, історії та філології. Маскіли наголошували на важливості культурної, соціальної та політичної інтеграції євреїв у європейське суспільство. Для досягнення цієї мети, на думку маскілів, потрібно було змінити мислення єврейського суспільства, шляхом реформування економіки, общинні організації,

⁹² Сінлофф Н. Поза штетлом: : Як зробити євреїв сучасними на польських прикордонних територіях. - Провидіння: Brown Judaic Studies, 1959 С. 36-40

⁹³ Там же

освіти та релігійні інститути⁹⁴. Ідеї Гаскали поступово почали знаходити підтримку серед російських євреїв. З 1840 по 1855 роки вважається періодом початку поширення ідей Гаскала в Росії⁹⁵. Група Гаскала приваблювала людей молодого віку, які вивчали релігійні тексти, особливо Тору, а також тих, хто мав зв'язки з європейськими суспільствами, насамперед це стосувалося торговців. Місцеві еліти і влада також виявили зацікавленість у групі Гаскала, оскільки безліч впливових євреїв підтримували контакти з різними рівнями влади. Багато можновладців підтримували контакти з маскілами і схвалювали просвітницькі ідеї, які сприяли асиміляції євреїв та їхній інтеграції в європейське суспільство⁹⁶. У Східній Європі, маскіли прагнули розробити раціональну концепцію єврейських вірувань і запропонували нову інтерпретацію класичних джерел, різко критикуючи містицизм. Вони вважали, що хасидизм є носієм ірраціональних ідей, і прагнули обмежити розповсюдження книжок з хасидизму та каббали. На їхнє прохання урядовий указ від 1836 року ухвалив закрити всі єврейські друкарні, окрім двох - у Вільно і Житомирі, що завдало серйозного удару по книгодрукуванню в єврейській громаді⁹⁷. Як вважає Еткес, хасидське ставлення до маскілів було як до небезпечних єретиків, чиї ідеї варто заборонити як небезпечні. Дана хасидська політика була, характеру для цадиків, оскільки сама ідеологія хасидів полягала в боротьбі з новими ідеями, особливо з просвітницькими ідеями⁹⁸. Згідно з дослідженнями, Асафа і Сагіва справа Фрідмана була процесом, який призвів до формування вкрай негативного ставлення уряду до інституту цадикізму. Цей момент став переломним моментом, який зміцнив уявлення влади про цадиків як про потужну силу в єврейському суспільстві. Підтримка, надана хасидами Ісраелю Фрідману, і

⁹⁴ Кац Я. Традиція і криза, 2010 С. 404-420.

⁹⁵ Там же

⁹⁶ Еткес І. Єврейське просвітництво. - Філадельфія: Видавництво Пенсильванського університету, 2003. С 7.

⁹⁷ Асаф Д., Сагів Г. Хасидизм у царській Росії: історичні та соціальні аспекти // Історія єврейського народу в Росії: від поділів Польщі до падіння Російської імперії, 1772-1917. - С 108.

⁹⁸ Еткес І. Єврейське просвітництво. - Філадельфія: Видавництво Пенсильванського університету, 2003. С 7

збільшення його шанування викликали сумніви в російській владі щодо доцільності застосування репресивних заходів щодо цадиків. Самі австрійці неодноразово відкидали наполегливі вимоги російської влади щодо видачі цадика-втікача, окрім озвученого результатом цих подій стало те, що після втечі Фрідмана в імперію Габсбургів дало поштовх заснуванню Галицької гілки хасидської династії з Чорнобиля та посиленню впливу цадика на уми у двох державах⁹⁹. У XIX столітті рух Гаскалі, став серйозним викликом для традиційного єврейського суспільства та його лідерів, Еткенс зазначає, що маскіли запропонували нові можливі цінності, як-от свобода самовираження й толерантність, які стали несумісними з традиційною єврейською системою цінностей. Вони висунули ідею усунення релігійної складової з єврейської науки і переглянули систему навчання, ґрунтуючись на ідеях європейського Просвітництва, що згодом сформувало ідею руху Гаскалі¹⁰⁰.

На думку дослідника Каца, незабаром після виникнення гаскалі стало очевидно, що її представники не прагнули просто виправити деякі недоліки існуючого суспільства, а націлені на створення абсолютно нової ідеології. Відмова від ідеї ізоляції єврейської громади від християнського суспільства, висунута гаскалістами, могла призвести до руйнації старих підвалин, аж до того, що окремі члени руху могли б інтегруватися в європейське суспільство прийняттям їхньої культури, деякі учасники пішли й радикальніше, прийнявши християнство¹⁰¹. Кац зазначає, що на той час у єврейському суспільстві справді намічалися тенденції до розпаду і прикладом цього розколу стала поява руху Гаскалі. Він підкреслює, що практично одночасна поява Гаскалі на Заході і хасидизму на Сході свідчить про попередній розкол єврейського суспільства на дві групи, консерваторів та лібералів. Хоч на постійній основі конфлікти між

⁹⁹ The YIVO encyclopedia of Eastern Jewish people

¹⁰⁰ Еткенс І. Єврейське просвітництво. - Філадельфія: Видавництво Пенсильванського університету, 2003. С 7-10

¹⁰¹ Кац Я. Традиція і криза, 2010 - С. 384

хасидами та міснагедами не припинилися, проте вони змогли об'єднатися для спільної боротьби з лібералізацією єврейського суспільства. У результаті виник громадський рух, який мав спільні ментальні та поведінкові моделі у ставленні до Гаскали. У 1840-х роках цей рух проявив себе в контексті боротьби між прихильниками традиції та спробами влади й маскілімів внести зміни в єврейську освіту й традиційну культуру та одяг. Його члени усвідомлювали, що відкрита протидія владі марна, і вважали за краще прагнути до досягнення компромісу¹⁰². У Росії хасиди виявляли більш толерантний і відкритий підхід, ніж їхні консервативні побратими в Польщі, Галичині та Угорщині. Як згадувалося вище, 1845 року російський уряд випустив указ, що вимагає від євреїв переходу з традиційного на європейський одяг. Лідери хасидського руху в межах осілості були схильні до дотримання цього указу і не підтримували гостру критику з боку польських цадиків¹⁰³. Після скасування кагалу російським урядом, його функції перейшли на старі інститути єврейського самоврядування. Хасидські громади також узяли на себе відповідальність за сфери єврейського життя, які залишилися без керівництва¹⁰⁴. На думку дослідників Д. Асафа та Г. Сагіва, організаційна міць хасидського руху в поєднанні з впливовим духовним авторитетом цадиків призвели до зміцнення хасидизму в період, коли уряд прагнув просвітити євреїв та поширити рух Гаскали, бажаючи створити тим самим умови для ослаблення хасидського впливу на єврейське співтовариство¹⁰⁵.

2.6 Політика Олександра III та Миколи II щодо хасидизму.

Початок цього періоду характеризується погромами, які відбулися на півдні Російської імперії в 1881-1882 роках, що справили дуже сильний вплив. Як

¹⁰² Шмуель Фейнер. Гаскала

¹⁰³ Хасидизм і політика Королівство Польське, 1815-1864

¹⁰⁴ Закон 510 Височайше затверджене 19 грудня 1844 року. Положення про підпорядкування Євреїв у містах і повітах загальному управлінню, зі знищенням Єврейських кагалів (с 590-594)

¹⁰⁵ Асаф Д., Сагів Г. Хасидизм у царській Росії: історичні та соціальні аспекти // Історія єврейського народу в Росії: від поділів Польщі до падіння Російської імперії, 1772-1917. – С 113-115

вважає Клієр, ці події вплинули на всі верстви єврейського суспільства, спричинивши пробудження соціальної та національної самосвідомості та призвели до змін майже у всіх сферах життя¹⁰⁶. Насамперед ці події сприяли міграції всередині країни і насамперед із сіл у великі міста, а також еміграції в західні країни, особливо в США. Ці зміни також, на моє судження, збільшили популярність нових ідеологічних рухів і значно вплинули на хасидизм. У цей історичний епізод безліч цадиків діяли в межах осілості, а хасидські мініяни з'явилися в таких містах, як Москва, Харків і Київ. Від самого початку хасидистський рух протистояв, як уже згадувалося раніше, митному та Гаскалі, проте тепер основним ворогом для нього стала секуляризація, що посилилася зі зростанням націоналістичних і соціалістичних рухів серед євреїв. Процеси русифікації, зниження значущості цінностей і традиційної єврейської освіти, занепад єврейських містечок, де традиційний устрій дедалі частіше сприймали як ознаку виродження та консерватизму, а також прискорена індустріалізація й урбанізація, які супроводжувалися бідністю та соціальним розшаруванням, створили новий духовний і соціальний клімат, який сприятиме революційним змінам і руйнуванню усталених поглядів. Нова література і журналістика на івриті та ідиші стали не тільки засобом художнього самовираження, а й ключовим інструментом суспільного діалогу і формування нових ідей у єврейській спільноті¹⁰⁷.

Представники ортодоксальних єврейських течій, включно з хасидизмом, не відігравали жодної істотної ролі в цьому суспільному діалозі, проте не залишалися байдужими до змін, що відбуваються. Вони вживали різноманітних заходів в організаційно-політичній і духовно-виховній сферах, прагнучи сповільнити процес руйнування традиційного укладу. Опір хасидських лідерів "новим віянням" посилив їхню схильність до закритості та підозрілості, надавши

¹⁰⁶ Клієр, Д. Росія збирає своїх євреїв походження єврейського питання в Росії, 1772-1825

¹⁰⁷ Полонський, А. (2004). Євреї в Польщі та Росії: коротка історія. Лондон: Літман

керівництву риси консерватизму і фанатизму. Проте в Росії ця реакція хасидських лідерів була менш виражена порівняно з Польськими, Галицькими та Угорськими землями. Жорстке протистояння новаторським течіям справді призвело до того, що багато російських цадиків не приймали сіонізм, розглядаючи його активістів як "порушників Закону божого", з якими співпраця або будь-які контакти неможливі. П'ятий лідер руху Хабад, Шалом Дов Бер Шнеерсон із Любавичів, публічно обґрунтував цю позицію¹⁰⁸. Його погляди ґрунтувалися не тільки на протистоянні месіанському активізму, який він вбачав у сіонізмі, а й на політичній неприйнятності та світському характері сіоністської ідеї. На початку ХХ століття хасидські лідери не висловлювали відкритої підтримки сіонізму, так само, як і не підтримували соціалістичні та революційні рухи. Хоча вони не активно протистояли цим течіям, відмовляючись від них як від бунту проти традицій і Бога. Вони не вели систематичної боротьби. Це вказує на те, що сіоністський рух, хоча й апелював до деяких традиційних цінностей, був популярнішим у релігійних колах і, отже, вважався більш небезпечним для ортодоксальних лідерів. Боротьба із сіонізмом об'єднала цадиків і литовських рабинів, що сформувало контури ортодоксального табору, але до створення "Агудат Ісраель" 1912 року ортодоксальні сили не мали помітного політичного впливу в царській Росії¹⁰⁹.

Самі лідери хасидів не займали якоїсь чіткої позиції щодо еміграції. Вони не могли відкрито підтримати масову репатріацію в Ізраїль через своє негативне ставлення до сіонізму. Америка, основний напрямок еміграції багатьох євреїв з Росії, сприймалася ними як невідповідна країна для свого способу життя, оскільки її було представлено як "некошерну державу", де було, на їхню думку, доволі складно зберегти єврейські традиції, культуру та хасидський спосіб життя. Сам хасидизм не пропонував нових рішень для основних питань, які поставали

¹⁰⁸ Бенджамін Натанс. По той бік блідості: Єврейська зустріч з пізньоімперською Росією

¹⁰⁹ Дубнов загальна історія євреїв

перед єврейським суспільством, його лідери намагалися дотримуватися певного статусу кво, вважаючи галут не лише необхідним, а й духовно значущим. Вони вірили, що тільки вірність традиціям та не уклонна віра в цадиків принесуть справжній порятунок. Для хасидів збереження власного впливу в єврейському середовищі насамперед, на мою думку, залежало від стійкості традиційної системи освіти. Поява великих хасидських єшив стала революційною подією в цій царині, проте на той час у багатьох громадах Східної Європи існували лише невеликі місцеві єшиви, як центри навчання ідеалу "знавця Тори". Самі єшиви з'явилися насамперед через конкуренцію з литовським міснагедським рухом, а самі ж хасидські лідери наполягали на позиції, що поява нового типу великих єшив доволі спірна та з підозрою заохочували індивідуальне навчання в общинах бейт-мідрашах та клойзах¹¹⁰. Прийняття хасидською громадою нової литовської моделі освіти було пов'язане не тільки з поверненням до традиційного культу талмудичної вченості, проти якого від початку виступали хасиди, а й з усвідомленням того, що організоване навчання в єшивах стало ефективним засобом протидії секуляризації. Хасидські надобщинні єшиви з'явилися перші в Галичині та Царстві Польському на початку 1880-х років, але в Росії це явище з'явилося із запізненням. Першу хасидську єшиву за литовським зразком було створено 1888 року тальненськими хасидами в Умані, Київської губернії. Однак найвпливовішою стала хабадська єшива "Томхей тмімім", заснована в Любавичах 1897 року, де традиційне вивчення Талмуда поєднувалося з формуванням унікального хасидського етнорелігійного курсу¹¹¹.

Також іншим значним процесом, характерним для хасидів у цей період, був суттєвий занепад економічного добробуту для багатьох хасидських дворів. Посилення зубожіння і зниження їхньої привабливості призводили до зменшення

¹¹⁰ Там же

¹¹¹ Рудницька Н. В. Хасидизм vs Гаскала: традиціоналізм проти модернізації на теренах ліквідованої Речі Посполитої

пожертвувань і ослаблення їхнього впливу. Цей процес досяг свого піку під час Першої світової війни. Ці події змусили багато хасидських дворів переїхати з невеликих містечок у великі міста. Таке переміщення спричинило не тільки необхідність адаптації до нового урбаністичного середовища, де проживали сотні тисяч євреїв, а й важке економічне становище, оскільки в колишніх місцях двори часто опинялися на межі бідності. Перша світова війна, революція і громадянські заворушення на території України ще більше погіршили ситуацію хасидських дворів і катастрофічно позначилися на почутті безпеки євреїв. Грабежі та насильство, спричинені підозрами в підтримці євреями однієї з ворогуючих сторін, також не оминали і двори цадиків. У невеликих містечках ці двори сприймалися як об'єкти тиску і шантажу, а також як центри багатства. Унаслідок воєнних і революційних потрясінь багато дворів припинили свою діяльність: сім'ї цадиків залишали свої домівки, залишаючи майно і паству. Деякі цадики емігрували у великі міста, а деякі втекли до США¹¹². Сама єврейська смуга осілості припинила своє існування, але це вже на той час після великої війни, двох революцій немало жодного значення.

¹¹² Пол Джонсон Історія євреїв.

РОЗДІЛ 3: СОЦІОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ХАСИДИЗМУ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ.

3.1 Хасидська друкарська справа

Поширюючи літературу, хасиди просували успішно свої ідеї. Першою хасидською книгою, випущеною без стандартного рабинського цензу, стала "Толдот Яків Йосеф", видана 1780 року в Меджибожі Яковом Йосефом Когеном. Книга викликала бурхливу реакцію як серед хасидів, так і міснадімів. Вона містила подробиці хасидського вчення та різку критику рабинізму й Талмуду, що викликало хвилю обурення в рабинському середовищі. У результаті в багатьох українських містах книгу було публічно спалено. Однак це не зупинило розвиток хасидської літератури, яка продовжувала поширюватися¹¹³.

На ранньому етапі розвитку хасидського руху серед його послідовників користувалися популярністю тлумачення Тори і Пророків, відомі як "драшот", створені хасидськими цадиками. Цей жанр єврейської літератури являє собою особливий вид релігійного дискурсу, що ґрунтується на інтерпретації єврейських віршів, талмудичних текстів, праць середньовічних коментаторів і каббалістів. Він став особливо популярним у Європі в XVI столітті. Першою хасидською книжкою в цьому жанрі була "Толдот Яків-Йосеф", опублікована 1780 року, а також праці таких цадиків, як Дов Бер і Магїд із Межерича. Серед перших збірок цього жанру також виділяються "Ноам Елімелех" раббі Елімелеха з Лежайська, виданий 1788 року, і "Кдушат Леві" раббі Леві Іцхака з Бердичева, опублікований 1798 року. Тлумачення хасидських учителів часто записували їхні послідовники й учні, які потім збирали й видавали ці книги¹¹⁴.

Хасидизм створив свій фольклор, що містить легенди, перекази й оповідання, які стали основою для нових жанрів хасидської літератури. Збірка

¹¹³ Марік П. З історії єврейської друкарської справи в Росії // Восход. - С.-Петербург, 1888

¹¹⁴ YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe/URL:<https://yivoencyclopedia.org/default.aspx>

оповідань "Шивхей Бешт", присвячена життю і чудесам Бешта, видана 1815 року, справила значний вплив на розвиток хасидського фольклору. З послань, що їх цадики, які переселилися до Ерец-Ізраель, надсилали своїм хасидам, поступово сформувався жанр повчальної хасидської літератури. У цих посланнях цадики давали рекомендації та поради своїм послідовникам щодо служіння та дотримання обрядів. 1815 року було опубліковано містико-символічні оповідання раббі Нахмана з Брацлава. Ці оповідання, що містять кабалістичні та есхатологічні ідеї, частково ґрунтуються на фольклорних джерелах, не стали популярними серед хасидів, але справили значний вплив на розвиток сучасної єврейської літератури. Якщо раніше оповідання не користувалися популярністю в єврейському середовищі, то наприкінці XIX - на початку XX століття цей жанр став широко поширеним серед авторів, які пишуть їдишевою мовою, таких як І. Башевіс-Зінгер, Шолом-Алейхем, І. Л. Перец, Дер Ністер та інших¹¹⁵.

У деяких містах смуги осілості, де проживали хасиди, таких як Корець, Жолкіїв і Львів, почали з'являтися хасидські друкарні. Обидві протиборчі сторони - і хасиди, і міснагеди - мали свої власні друкарні. У хасидських друкарнях видавали твори хасидських письменників, каббалістичні тексти і навіть містичні твори, які були заборонені рабинами для друку¹¹⁶.

Боротьба між хасидами і міснагідами іноді призводила до трагічних наслідків. У праці "Брати Шапіро дорогою до Сибіру" Ю. Гессен розглядає справу хасидської друкарні у Славуті, власників якої звинуватили у вбивстві під час боротьби з равінізмом. Цадик Мойсей Шапіро заснував друкарню в Славуті, яка славилася своїми технічними досягненнями, особливо відомими були її видання Талмуду в 1808-1813 і 1817-1822 роках. Крім того, родина Шапіро володіла друкарнею в Житомирі до 1876 року. У хасидській спільноті книги, надруковані в цих друкарнях, користувалися особливою довірою. Там

¹¹⁵ Там же

¹¹⁶ Дубнов С. Історія хасидизму, 2014.

друкувалися переважно містичні та релігійні твори, включно з творами хасидських цадиків і кабалістичними текстами, а також хасидські молитовники. Сини Мойсея Шапіро, Самуїл і Пінхас, продовжили справу після його смерті¹¹⁷. 1835 року між хасидською і віленською друкарнями розгорілася суперечка щодо права видання Вавилонського Талмуда. Власники обох друкарень звернулися за вирішенням конфлікту до релігійного суду, що складався з досвідчених рабинів. Однак судді не змогли дійти спільної думки, і до справи було залучено понад сто рабинів з Німеччини, Австрії та Польщі¹¹⁸

У підсумку віленська друкарня отримала право на друк, а цей галасливий інцидент привернув увагу уряду і звернув на себе увагу влади. Під час процесу один із працівників друкарні, звільнений через недбалість і алкогольну залежність, помер. Самуїл і Пінхас були звинувачені деякими особами в його вбивстві. Гессен посилається на повідомлення московського генерал-губернатора, де йдеться про те, що 15 липня 1839 року братів Шапіро визнали винними в убивстві єврея, знайденого повішеним у єврейській синагозі, і відправили на заслання до Сибіру. Військовий аудиторіальний департамент також підтвердив, що вони були покарані за видання у своїй друкарні книг зі шкідливими ідеями хасидської секти та інші злочини. Гессен припускає, що за таким розвитком подій могли стояти противники хасидизму (можливо, маскіліми або міснагди). На його думку, брати постраждали саме через свою прихильність до хасидизму¹¹⁹

Як маскіли, так і міснагди активно протистояли хасидській літературі. Маскілім не тільки інформували російський уряд про те, що відбувається, а й створювали сатиричні твори, пародії та фальсифікації, що ґрунтувалися на матеріалах хасидської літератури. Прикладом таких зусиль є розповідь Менделе

¹¹⁷ Гессен Ю. Хасиди бр. Шапіро на шляху до Сибіру// Єврейський літопис збірник другий. Петроград/Мск.: Радуга. 1923.

¹¹⁸ Там же

¹¹⁹ Там же

Мохер Сфоріма "Ді клячі", опублікована 1873 року, в якій знущалися з традиційного суспільства, що руйнується і нездатне встановити взаємодію з християнським оточенням¹²⁰.

Дослідники Д. Асаф і Г. Сагів зазначають, що в літературі хасидів періоду між 1840 і 1850 роками простежується активна протидія ідеям і літературі Просвітництва. Р. Натман із Немирова, провідна постать брацлавських хасидів, створював гострі памфлети, в яких виявлялося глибоке розуміння текстів маскілім. Ще один цадик, р. Давид Тверський із Тального, виступав у своїх проповідях проти Просвітництва та організації державних єврейських шкіл¹²¹.

3.2 Ставлення православної церкви до хасидизму

Тема є актуальною з огляду на події в історичній пам'яті для єврейського народу. У першій половині ХХ століття антисемітизм процвітав не тільки в Німеччині, а й у Росії, особливо в період пізньої імперії. Це було пов'язано з християнською спадщиною як на заході, так і на сході Європи. Так Організація "Залізна гвардія" в Румунії, відома своєю антиєврейською позицією, ґрунтувалася на православних цінностях. Історія цього угруповання показала, що православний фашизм був можливий як ідеологія. Це означає, що тлумачення християнських текстів могло сприяти виникненню ненависті до єврейського населення. Дослідник Джошуа Трахтенберг, автор книжки "Диявол і євреї", опублікованої 1943 року, наголошував на тому, що антиєврейська історія в Європі не могла б бути такою інтенсивною без культурної та психологічної спадщини "середньовічного погляду на євреїв"¹²²

¹²⁰ The YIVO encyclopedia of Eastern Jewish people // Abramovitsh, Sholem Yankev

¹²¹ Асаф Д., Сагів Г. Хасидизм у царській Росії: історичні та соціальні аспекти // Історія єврейського народу в Росії: від поділів Польщі до падіння Російської імперії, 1772-1917. - С 114

¹²² Джошуа Трахтенберг. Диявол і євреї. Середньовічні уявлення про євреїв та їхній зв'язок із сучасним антисемітизмом

Цей погляд був сформований і легітимізований християнськими уявленнями та доктринами церкви, в яких євреїв часто зображували як ворогів християнської цивілізації. Християнські патріархи раннього періоду, включно з таким авторитетним духовним лідером, як Іоанн Златоуст, приймали негативне уявлення про євреїв та їхню віру. Вони вважали, що євреї винні в розп'ятті Христа, формуючи образ "євреїв-вбивць Христа" і висловлюючи яскраву антиюдейську позицію. Так Іоанн Златоуст описував євреїв так: "Синагога безчесніша від усякої корчмарки, бо служить притулком не просто для розбійників і торгашів, а для демонів; а точніше сказати, не синагоги тільки, а й самі душі юдеїв"¹²³.

З моменту виникнення давньоруської держави в IX-X століттях євреї із Західної Європи і хазари, які сповідують іудаїзм, поселялися на території Київської Русі. Єврейська громада, вочевидь, мала сильне економічне та соціальне становище: київські євреї здобували освіту у відомих навчальних закладах Європи, а Київ залишався важливим торговельним центром між Сходом і Заходом, де основну частку торгівлі здійснювали переважно євреї та італійці¹²⁴. Мабуть, на Русі існував значний релігійний вплив юдаїзму. Наприклад, "Сказання про хрещення Русі" включає розповідь про вибір князем Володимиром майбутньої монотеїстичної релігії для держави, серед альтернативних варіантів якої був і юдаїзм. Питання щодо походження "Сказання" та його історичної достовірності й досі залишаються незрозумілими, але факт про ранню християнсько-юдейську полеміку на теренах Київської Русі підтверджується різкими антиюдейськими висловлюваннями, які містяться в "Промові філософа", що входить до "Сказання"¹²⁵.

¹²³ Іоанн Златоуст. "Проти іудеїв. Слово 1". Творіння святого отця нашого Іоанна Златоуста, архієпископа Константинопольського. С.-Петербург: С.-Петербурзька духовна академія, 1895-1906, т. 1.

¹²⁴ Єврейська енциклопедія, С.-П., Брокгауз-Ефрон, 1906-1913, т. IX, кол. 516-517

¹²⁵ Ю. Брайчевський, Утвердження християнства на Русі, Київ, "Наукова думка", 1989, с.217-223.

Можливо, спочатку антиіудейська полеміка мала апологетичний характер під час боротьби Церкви з іудейським впливом. Після прийняття християнства ця полеміка тривала і виражалася в літописних оповідях, таких як "Слово про закон і благодать" Іларіона, "Тлумачна Палея", "Архівський хронограф" та інших творах XIII століття. Крім літературної боротьби, робилися і практичні спроби навернення євреїв у православ'я. Наприклад, широко відомий епізод із "Житія Преподобного Феодосія", де він сперечався з євреями про Христа і докоряв їм, називаючи відступниками і беззаконниками¹²⁶. Крім літературних суперечок, робилися практичні зусилля щодо навернення євреїв у православ'я. Наприклад, відомий випадок із "Житія Преподобного Феодосія", в якому він активно дискутував із євреями про Христа, висловлював їм докори і звинувачував у відступництві та беззаконні. Крім того, процвітання єврейського населення в економічному плані могло посилити неприязнь до них. Таким чином, сформувалися умови для виникнення складної ситуації, в якій опинилося давньоруське єврейство. Подібні ситуації спостерігалися і в Західній Європі, де періоди відносного економічного процвітання змінювалися періодами релігійних напружень і погромів. Перший такий погром на Русі стався вже 1113 року, коли було розграбовано "Єврейський" квартал у Києві¹²⁷.

Багато візантійських церковних письменників поділяли негативне ставлення до прихильників іудаїзму, зображуючи їх як противників віри і навіть спільників диявола. Своєю чергою, православне населення протягом багатьох століть сприймало антиіудейську риторичку церкви як виправдання для прояву насильства щодо євреїв, такого як погроми і вигнання. У російській культурі історично склався стереотип про євреїв як "чужинців", що містить різні негативні уявлення, зокрема й про специфічний запах. Подібні упередження також існували

¹²⁶ С. Дудаков, Історія одного міфу, М., Наука, 1993, с.9-14.

¹²⁷ Сергій Фірсов. Церква в Імперії. Нариси церковної історії епохи Імператора Миколи II. М., Православне видавництво "Сатись", 200

щодо інших етнічних груп, таких як запах турків у болгар і поганий запах циган у чехів. У Росії питання про євреїв стало особливо актуальним у XVIII столітті після приєднання до Російської імперії територій, де проживали безліч єврейських громад. Сучасні дослідники, такі як Леонід Кацис¹²⁸ і Олександр Панченко¹²⁹, зазначають, що в XVIII столітті, разом із територіями, приєднаними до імперії із заходу, прийшло безліч негативних упереджень про євреїв, включно з поширеним уявленням про "кривавий наклеп".

Як зазначив Кацис, негативні уявлення про "єврейство" в російському суспільстві епохи Просвітництва не походили від фольклору, а скоріше були впроваджені з середовища освічених членів православної церкви. Наприклад, відомі "Протоколи сіонських мудреців", фальшивка, що звинувачує євреїв у прагненні до світового панування, були вперше опубліковані в Росії релігійним письменником Сергієм Нілусом на початку XX століття. Історія антисемітських настроїв у Російській імперії та їхнє відображення в політиці й літературі дістали значне дослідження, але менше уваги приділяли ставленню до євреїв з боку російського православного духовенства. Проте дослідження цього аспекту важливе, оскільки релігійні переконання часто формували основу для соціальної та політичної позиції. Православне духовенство, керуючись священними текстами і традицією церкви, іноді підтримувало антисемітські погляди, сприймаючи їх як непорушні та вічні. Це було особливо помітно в період антисемітської політики в Російській імперії. Релігієзнавець Юрій Табак пише: "Справді: якщо, наприклад, Іоанн Златоуст, один із найшанованіших Отців Церкви, називав євреїв "нечистими та мерзенними", а синагогу "прихистком демонів", то чому православний, який сповідує святість Передання, має думати інакше? Але ж майже всі найшанованіші отці Церкви у своєму ставленні до євреїв

¹²⁸ Кацис Леонід. Кривавий наклеп і російська думка. Історико-теологічне дослідження справи Бейліса. М.-Єрусалим: Мости культури / Гешарим, 2006.

¹²⁹ Олександр Панченко. "Кривавий наклеп". Христовщина і скопчество: фольклор і традиційна культура російських містичних сект. М.: ОГИ, 2004

пішли недалеко від Іоанна Златоуста"¹³⁰Негативне ставлення до євреїв серед представників російського православного духовенства, де воно проявлялося, часто було зумовлене традиційним християнським антиїудаїзмом. Цей вид антисемітизму найчастіше набував форми "релігійного антисемітизму", як вказував згодом російський релігійний мислитель Микола Бердяєв¹³¹.

Французький історик Леон (Лев) Поляков у своїй знаменитій книзі "Історія антисемітизму" стверджував, що російське духовенство значною мірою впливало на антисемітську пропаганду. Він зазначав, що великі фігури в російському церковному середовищі також підтримували і поширювали негативні погляди на євреїв. Він писав, що: "Жоден російський священик і жоден кваліфікований богослов не погодилися виступити як свідки обвинувачення... У тому, що стосувалося богословської експертизи, довелося вдатися до католицького священика"¹³². Однак це твердження не цілком точне. Під час відомого судового процесу 1913 року у справі Менделя Бейліса, єврея, звинуваченого в ритуальному вбивстві хлопчика Андрія Ющинського, Російська православна церква офіційно не підтримала ідею "кривавого навіту". Видатні православні богослови, такі як П. К. Коковцов, П. В. Тихомиров та І. Г. Троїцький, які виступили експертами на суді, одностайно відкинули цю тезу, наголосивши, що Православна Церква ніколи не брала активної участі в підтримці ритуальних звинувачень¹³³.

Однак серед православного духовенства були впливові постаті, які дотримувалися думки про те, що "кривавий наклеп" є не вигадкою, а дійсністю. 1913 року священнослужитель російської церкви, професор богослов'я і прихильник монархії отець Тимофій Буткевич представив доповідь під назвою

¹³⁰ Юрій Табак. "Ставлення Російської Православної Церкви до євреїв". Діалогос 1998-1999, М., "Истина и жизнь", 1999, сс. 485-503.

¹³¹ Микола Бердяєв. Християнство й антисемітизм. Доля єврейства. ПУТЬ, Париж, 1938. Травень - липень.

¹³² Леон Поляков. Історія антисемітизму в 2-х тт. т.1. Епоха просвітництва. М., Мости культури - Єрусалим, Гешарим (1998).

¹³³ Сергій Фірсов. Церква в Імперії. Нариси церковної історії епохи Імператора Миколи II. М., Православное издательство "Сатись", 2007.

"Про сенс і значення кривавих жертвопринесень у дохристиянському світі та про так звані "ритуальні вбивства"", у контексті справи Бейліса. У цій доповіді він наводив численні приклади вбивств, нібито скоєних євреями в релігійних цілях. Автор прагнув продемонструвати, що вбивства християнських дітей з метою використання їхньої крові в релігійних обрядах або для лікування були широко поширені серед єврейського населення¹³⁴. У богослова звучали й нотки конспірології. Згідно з думкою отця Тимофія та інших православних духовних лідерів, книжки, спрямовані на оприлюднення ймовірних "злочинів" євреїв, масово купувалися ними для їхнього знищення, щоб правда не вийшла назовні. Однак, вони визнавали, що не всі євреї практикують ритуальні вбивства, а тільки представники хасидизму. Незважаючи на обережні застереження, отець Тимофій і отець Павло Флоренський вважали, що існування таких обрядів можливе. Спробу спростувати цю ідею, зроблену отцем Троїцьким, він відхилив як "нісенітницю". Флоренський навіть висловив насагу від імовірності таких практик у своєму листі релігійному філософу Василю Розанову¹³⁵. Священик реагував на загальну кризу релігійності в освічених колах епохи модерного позитивізму та раціоналізму, вказуючи на те, що серйозне ставлення до релігійних обрядів і символіки, таких як ритуал і кров, продовжує існувати в сучасному світі. Він бачив у цьому ознаку того, що матеріалістичні погляди ще не повністю витіснили релігійні переконання. "...Ті, хто суттєво і докорінно відкидають ритуальні вбивства, невже вони можуть бути християнами і сповідувати спасительність Богоубивства?"¹³⁶. У листі від 1913 року Флоренський висловив свою тривогу з приводу єврейства, бачачи його в дещо загрозливому світлі: "Зауважте, вони винайшли адвокатство й узагалі 'просвіту'".

¹³⁴ Протоієрей. Тимофій Буткевич. "Про сенс і значення кривавих жертвопринесень у дохристиянському світі і про так звані ритуальні вбивства".

¹³⁵ "Листи П. А. Флоренського до В. В. Розанова". Розанов В.В. Собрание сочинений. Том 29. М.: Республика; СПб.: Росток, 2010.

¹³⁶ Василь Розанов "Сахарна". Юдаїзм Сахарна. М., Видавництво "Республіка" 2011.

Вони й підняли боротьбу з католицькою церквою. Гуманізм має своє коріння в Каббалі"¹³⁷.

Отець Павло висловлював вороже ставлення до євреїв, переконуючись, що вони прагнуть відібрати у православних їхню віру. У своїх листах він простежував панічні нотки, припускаючи, що євреї розмножуються швидше за християн і незабаром досягнуть чисельної переваги. Він вважав, що єдиним способом протистояти цьому є масове висічення всіх євреїв, хоча розумів, що такі дії суперечать християнським вченням. Таким чином, він доходив висновку, що християни-"арійці" приречені на поразку у своїй боротьбі з "жидівством". Ці переконання були поширені і в суспільстві Російської імперії, особливо в період Першої російської революції. Навіть сам Микола II вважав, що революцію 1905 року було організовано "сіонськими мудрецами". Андронік (Нікольський), значний діяч російської православної церкви, стверджував, що революціонери були під керівництвом "знахабнелих жидів", за його словами: "Революцію було влаштовано жидами та всіма іногородцями разом із росіянами, що зраджували свої історичні заповіді"¹³⁸. На думку історика Сергія Ільїна, у період революційних подій євреї, імовірно, намагалися контролювати передові ЗМІ, проте їхні спроби зустріли опір з боку націоналістично налаштованого населення. Вони активно протидіяли антисемітській пропаганді, спрямованій проти євреїв. Він говорив що: "опозиція пустила в обіг легенду про інспіровані урядом єврейські погроми, організовані та проведені т. зв. "чорними сотнями", які об'єднали всіх таємних і явних агентів Департаменту поліції. Російській православній церкві приписували роль ідейного натхненника погромів..."¹³⁹.

¹³⁷ Листи П. А. Флоренського до В. В. Розанова.

¹³⁸ Священномученик Андронік (Нікольський; 1870-1918), архієпископ Пермський. Творіння. Книга 1. Статті та нотатки. Булат, 2004.

¹³⁹ Сергій Ільїн. Російська православна церква і "Єврейське питання" в Російській імперії. Вісник ТГУ (71).с.215-220.

У своїх публікаціях архієпископ Никон (Рожественський) послідовно пропагував антиєврейську й антиіудейську точку зору, вважаючи антисемітизм "здоровим напрямком". Він стверджував, що євреї і християни не можуть сповідувати одного Бога, вважаючи євреїв шанувальниками диявола. Згідно з його переконаннями, євреї відійшли від Біблії та прийняли талмуд, який він представляв як заповіт сатани. Никон виступав проти надання їудеям права носити християнські імена, вважаючи це образливим для християнської віри¹⁴⁰. Навіть при явно ворожому ставленні до юдаїзму та "єврейства" багато представників кліру не могли нехтувати прямою вказівкою Священного Писання про порятунок "усього Ізраїлю" та тимчасовий "неслухняність" їудеїв. Новозавітні обітниця про майбутнє навернення євреїв до Христа викликали жах у таких священиків, як Павло Флоренський, оскільки вони вбачали в цьому свідчення про майбутню перемогу обраного Богом народу над християнами. Навіть архієпископ Никон (Рожественський), хоча й продовжував вважати їудеїв ворогами церкви, визнавав, що їхнє духовне "засліплення" не вічне. Однак справді загальноцерковна позиція щодо "єврейського питання" в Росії пізньої імперії не була чітко сформульована. Незважаючи на поширеність антиіудейських поглядів серед духівництва, багато представників церкви виступали на захист євреїв як утискуваної меншини. Постанови церковної влади засуджували єврейські погроми, не містивши закликів до насильства¹⁴¹.

У період сплеску насильства проти євреїв багато православних ієрархів публічно засуджували подібні заворушення. Деякі, як-от єпископ Платон із Чигирини, навіть виходили проти погромників із хресним ходом і благали їх пощадити євреїв. Це викликало вдячність юдейських громад до "преосвящених" за їхню позицію. Попри те, що російське православ'я досі не повністю подолало

¹⁴⁰ Архієпископ Никон (Рожественський). Мои дневники. Випуск VII. Сергиев Посад, 1916.

¹⁴¹ Ільїна І.Є., Морозова О.М. "Російська православна церква і "єврейське питання" в Російській імперії". Сучасні наукові дослідження та розробки. ТГТУ

антиіудейські тенденції, у ХХ столітті відбулися значні позитивні зміни. Роль у цьому відіграли російські релігійні філософи, які звертали увагу на єврейське коріння християнства та засуджували переслідування євреїв. Микола Бердяєв, наприклад, підкреслював, що Бог, який став людиною, був євреєм, і що апостоли та пророки також були євреями. Він засуджував переслідування євреїв як гріховні та нехристиянські. Філософ вказував, що переслідування євреїв під приводом звинувачення в "христовбивстві" надто схоже на язичницький, тобто явно нехристиянський звичай родової помсти: "Мстиві почуття гріховні, і в них годиться каятися" Він вважав вельми показовим той факт, що німецький націонал-соціалістичний антисемітизм зрештою вилився і в антихристиянство¹⁴². Зрештою II Ватиканський собор Римо-католицької церкви зняв із євреїв звинувачення в "богоубивстві". Архієпископ Іоанн (Шаховський) оцінив рішення католицького собору як вираження християнської світової совісті. У своїх зауваженнях він наголосив, що юридично євреї I століття не можуть бути визнані винними в розп'ятті Ісуса Христа, оскільки це діяння безсумнівно лежить за межами їхньої провини. Архієпископ вважав, що провину за розп'яття Ісуса несе на собі все людство, оскільки це прояв гріховного відступництва від Божих законів. Він посилався на слова апостола Павла про те, що кожен грішник, по суті, знову розпинає в собі Сина Божого. Особливо важливо, що архієпископ підкреслив, що антисемітизм не може бути виправданий у християнському суспільстві¹⁴³.

3.3 Письмова та усна творчість хасидів

При розгляді творчої спадщини хасидизму в Росії одразу видно значну відмінність у літературній активності між брацлавською і хабадською гілками хасидизму та іншими течіями. У брацлавському хасидизмі оригінальна творчість

¹⁴² Микола Бердяєв. Християнство та антисемітизм.

¹⁴³ Іоанн Шаховський, "Лист до християн і євреїв про відповідальність". Вибране зібрання творів у двох томах, т.1, видавництво "Братство в ім'я святого князя Олександра Невського", 1999 р.

сягнула піку в першій половині XIX століття завдяки р. Натану з Немирова¹⁴⁴. Він не тільки зберіг спадщину свого вчителя, а й збагатив її своїми працями. Однак після його смерті творча активність брацлавських хасидів пішла на спад, обмежуючись наслідуванням жанрів, запроваджених р. Натаном. Натаном, а також короткими переказами і тлумаченнями творів р. Нахмана і р. Натана. Нахмана і р. Натана. На відміну від цього, хасиди Хабад регулярно видавали безліч томів проповідей і вчень кожного зі своїх цадиків, а також їхні галахічні праці, такі як праці р. Шнеур Залмана та Цемах Цедека. Жодна інша хасидська громада, не тільки в Росії, а й серед усіх хасидських течій, не виявляла такої літературної активності¹⁴⁵. Він не тільки зберіг спадщину свого вчителя, а й збагатив її своїми працями. Однак після його смерті творча активність брацлавських хасидів пішла на спад, обмежуючись наслідуванням жанрів, введених р. Натаном. Натаном, а також короткими переказами і тлумаченнями творів р. Нахмана і р. Натана. Нахмана і р. Натана. На відміну від цього, хасиди Хабад регулярно видавали безліч томів проповідей і вчень кожного зі своїх цадиків, а також їхні галахічні праці, такі як праці р. Шнеур Залмана та Цемах Цедека. Жодна інша хасидська громада, не тільки в Росії, а й серед усіх хасидських течій, не виявляла такої літературної активності.

Оригінальна літературна спадщина цадиків інших династій, що діяли в Росії, була обмеженою, особливо порівняно з цадиками XIX століття в Галичині чи Царстві Польському. У більшості гілок хасидизму канонічний статус зазвичай отримував один твір, а інколи й такого не було. Наприклад, у чорнобильській гілці хасидизму таким твором стала книжка "Меор ейнаїм", що містить проповіді та тлумачення р. Нахума з Чорнобиля, засновника династії чорнобильських цадиків. В опатівській династії такого статусу набула книжка "Охев Ісраель", у карлінській - "Бейт Аарон", а в слонімській - "Йесод ха-Авода". Водночас у

¹⁴⁴ Мартін Бубер Хасидські історії. Пізні вчителі

¹⁴⁵ The YIVO encyclopedia of Eastern Jewish people.

ружинськосадагорській гілці не існувало оригінального твору, удостоєного подібного визнання. Оригінальна літературна спадщина цадиків інших династій, що діяли в Росії, була обмеженою, особливо порівняно з цадиками XIX століття в Галичині або Царстві Польському. У більшості гілок хасидизму канонічний статус зазвичай отримував один твір, а інколи й такого не було. Наприклад, у чорнобильській гілці хасидизму таким твором стала книжка "Меор ейнаїм", що містить проповіді та тлумачення р. Нахума з Чорнобиля, засновника династії чорнобильських цадиків. В опатівській династії такого статусу набула книжка "Охев Ісраель", у карлінській - "Бейт Аарон", а в слонімській - "Йесод ха-Авода". Водночас у ружинськосадагорській гілці не існувало оригінального твору, удостоєного подібного визнання¹⁴⁶. Це явище зазвичай свідчило про навмисне уникнення російськими цадиками систематичного виголошення хасидських проповідей по суботах і святах. Такі пояснення іноді давали самі цадики або їхні хасиди, проте вони часто суперечили одне одному. Одні стверджували, що причиною була скромність цадиків або їхній високий духовний рівень, який не давав їм змоги обмежувати свої духовні прозріння рамками тексту. Інші пояснювали це тим, що хасиди були не здатні сприйняти божественні істини, які цадик хотів донести. Маскілім, спостерігаючи це явище, схильні були презирливо вважати його наслідком духовної неповноцінності. Однак важливо пам'ятати, що традиційна проповідницька та екзегетична література ніколи не сприймалася в хасидизмі як єдиний спосіб харизматичного керівництва, і навіть видана книжка не слугувала критерієм оцінки духовної діяльності. Понад те, навіть засновники хасидських течій, відомих своїм інтелектуалізмом, як-от хасидизм Пшисхи чи Коцка в Польщі, не залишили після себе значних екзегетичних творів, пояснюючи це принциповими міркуваннями¹⁴⁷. Короткі "диврей Тора" ("слова

¹⁴⁶ Авраам-Іцхак Грін Літературна спадщина раббі Нахмана

¹⁴⁷ Асаф Д., Сагів Г. Хасидизм у царській Росії: історичні та соціальні аспекти // Історія єврейського народу в Росії: від поділів Польщі до падіння Російської імперії, 1772-1917. – С 137-138

Тори"), притчі та історії, імпровізовані афоризми і навіть світська бесіда, приправлена хасидськими моралями, - всі ці жанри були характерні для хасидизму з самого раннього етапу його розвитку, ще з часів Бешта. Цю усну спадщину, яка за самою своєю природою є розрізненою і несистематичною, було зібрано лише пізніше, у творах учнів.

3.4 Хасидизм у єврейській літературі та науці.

Хасидизм зазнавав різкої критики з боку прихильників Гаскали. І. Перл використовував сатиричне зображення хасидів у своїх творах, прагнучи вплинути на австрійську владу, щоб та зобов'язала хасидів ухвалювати систему обов'язкової освіти та відправляти дітей до державних шкіл¹⁴⁸. Головним аргументом Перла було те, що хасидизм протистоїть прогресу через свій духовний і соціальний сепаратизм. Наприкінці 1860-х і на початку 1870-х років у пресі почали з'являтися уривки з творів Е. Цвейфеля під заголовком "Шалом ал Ісраель" ("Мир Ізраїлю"), де містився захист хасидизму, ґрунтований на хасидських джерелах. Серед маскілім, на яких значно вплинув Цвейфель, був М. Бердичевський. У своїй книжці "Нішмат хасидим" ("Душа хасидів", 1899) він представляв хасидизм у романтичному світлі, вбачаючи в ньому єврейське відродження і спробу зруйнувати бар'єри між людиною і світом. Ідеї хасидизму серед єврейської інтелігенції популяризував Ш. А. Городецький¹⁴⁹. М. Бубер¹⁵⁰, під впливом М. Бердичевського, поглибив його погляди на хасидизм. Перші роботи Бубера про хасидизм, такі як "Оповідання раббі Нахмана" (1906) і "Легенди Ба'ал-Шема" (1908), написані в містичному дусі. Пізніше він розглядав хасидизм через призму своєї діалогічної філософії, особливо в книжці "Бе-фардес ха-хасидут" ("У саду хасидизму", 1945). Бубер цінував хасидську ідею служіння

¹⁴⁸ Перл Бессерман КАББАЛА И ЕВРЕЙСКИЙ МИСТИЦИЗМ

¹⁴⁹ Самуїл Городецький. Раббі Шнеур-Залман із льоду

¹⁵⁰ Мартін Бубер. Я і Ти. Шлях людини за хасидським вченням

Богові через фізичні дії і трактував пізнання Бога як вихід за рамки міцвот і подолання Галахи. Погляди Бубера зазнавали гострої критики з боку таких учених, як Г. Шолем¹⁵¹ і Рівка Шац-Оппенгеймер. Б. Дінур¹⁵² та І. Тішбі мали інші погляди на месіанське значення хасидизму. Значний внесок у дослідження хасидизму зробив І. Г. Вайс. Робота Рівки Шац "Ха-хасидут ке-містика" ("Хасидизм як містика", 1968) є феноменологічним аналізом хасидизму, що ґрунтується на наявних текстах, і намагається відповісти на важливі запитання щодо духовної мети руху та нововведень, внесених хасидизмом в юдаїзм. Дослідники хасидизму розходяться в оцінці його соціального значення.

С. Дубнов¹⁵³ бачив у хасидизмі прояв боротьби живого почуття та віри, що втішає, проти сухого, формалістичного равінізму. Б. Дінур пояснював соціальні причини виникнення хасидизму наявністю групи талмудистів, які не могли знайти собі гідне місце в громаді й ставали мандрівними проповідниками. Однак інші історики заперечують цю думку, вказуючи на труднощі у визначенні соціальних витоків хасидизму та підкреслюючи участь у русі представників різних верств єврейського суспільства¹⁵⁴.

¹⁵¹ Шолем Г. Основні течії в єврейській містиці. - Єрусалим: Бібліотека Алія

¹⁵² Дінур на рубежі поколінь

¹⁵³ Симон Дубнов коротка історія євреїв

¹⁵⁴ Електронна єврейська енциклопедія Word Art.

Висновки

Отже, проаналізувавши велику кількість літератури та джерел, ми прийшли до деяких важливих висновків відносно взаєминів хасидів з державною владою Російській імперії. Хасидизм зародився в середовищі найбідніших верств єврейського населення в умовах кризи традиційних владних-релігійних інститутів. Ця криза спричинила значні соціальні зміни в єврейській громаді, якщо проводити аналогію, то це можна зрівняти з європейською реформацією, загостривши проблеми самоврядування та посиливши розрив між різними соціальними й економічними верствами. У той час багато євреїв шукали шляхи розв'язання цих проблем і виходу із ситуації, що склалася. Перші ідеологи хасидизму були реформаторами, які глибоко стурбовані станом єврейського суспільства. Вони прагнули усунути існуючий інститут рабиніату, спричинений кризою управління та зростанням впливу єретичних рухів в юдаїзмі через різноманітні потрясіння, як-от Хмільничінна в Україні та зрада Шабтая Цві єврейській громаді, яка призвела до розчарування усього євреїства. Ці події стали першими тригерами хасидської реформації, яка своїм позитивним настроєм прагнула подолати безвихідь, що виникла для простого єврея. Таким чином, хасидизм став відповіддю на виклики свого часу, пропонуючи нову модель суспільного устрою, засновану на духовних цінностях і принципах соціального благоденства. В умовах кризи і нерівності хасидизм запропонував єврейському народу шлях до єднання і внутрішньої реорганізації, що зробило його важливим і значущим явищем в історії єврейського народу.

Перші лідери хасидизму не тільки сформували його ідеологічне підґрунтя, а й заклали фундаментальні філософські та релігійні концепції руху. Одним із перших видатних лідерів хасидизму став Ізраель Баал Шем Тов (Бешт), який розробив ключові релігійні та філософські доктрини. Його вчення мали значний вплив на наступні покоління законовчителів і стали наріжним каменем хасидського світогляду, хоч його вчення не були передані наступним поколінням

письмово, проте інформація хасидських таємниць, що зберігала таємничість тайнства, передавалась з вуст в уста. Наступним після Бешта в історії хасидизму був один із наближених Бешта і його спадкоємець Дов. Бер, який поширював найактивніше хасидизм на єврейські громади на всі боки, також він став останнім лідером єдиного хасидського руху, що зрештою розпався на безліч династій із різним рівнем впливу. Хасидизм справив значний вплив на культуру єврейської громади, запровадивши релігійні та філософські нововведення, які заклали основу для нових культурних традицій і релігійних ритуалів. Ці традиції та ритуали продовжують існувати і розвиватися в хасидському середовищі до сьогоднішнього дня.

Хасидизм сприяв створенню унікального фольклору, збагаченого легендами, оповідями та переказами про життя і чудеса хасидських цадиків-праведників. Ці історії не тільки передавалися з покоління в покоління, а й стали важливою частиною єврейської усної та письмової традиції. Важливою рисою хасидського фольклору є його глибока духовність і містицизм, які відображають ключові релігійні принципи хасидизму. Таким чином, хасидизм не тільки перетворив релігійне життя єврейської громади, а й значно збагатив її культурну спадщину. Нові культурні традиції, ритуали, літературні жанри та фольклор, що виникли під впливом хасидизму, продовжують чинити глибокий вплив на єврейську культуру і зберігати свою значущість протягом століть.

Частина представників традиційної єврейської громади, яку представляють прихильники равінізму та ортодоксального юдаїзму, не прийняла цінностей, запропонованих хасидизмом, та почала активну кампанію з протидії цьому руху, що триває дотепер. Виявлено, що такі конфлікти виникали через різницю в релігійних поглядах та практиках. Однак, незважаючи на ці конфлікти, хасидизм займав важливе місце в єврейському житті Російської імперії, впливаючи на релігійні, культурні та соціальні аспекти єврейської спільноти. Саме протистояння відбувалося по суті за рахунок рук влади, шляхом постійного

писання доносів або політичних інтриг. Відкрите протистояння між хасидами та їхніми опонентами, відомими як міснагеди, розпочалося майже одразу після появи хасидизму. Конфлікт загострився до кінця XVIII століття, коли в нього втрутився уряд Російської імперії, саме ставлення до євреїв і хасидів зокрема змінювалося постійно від правителя до правителя, однак ми дійшли висновку що на початку поділів Польщі влада більш припускала до влади на місцях саме хасидів як опозицій до місцевих раввінських еліт однак також, на нашу думку слід врахувати, що кожен уряд сприймав юдеїв з невеликою часткою побоювання, першим таким припущенням є саме негативне-відношення загалом християнства до юдеїв як до зла, і тому, наприклад, Катерина II, всупереч своїй практичності, намагалася обмежити доступ юдеїв до територій проживання "русских людей", найімовірніше, ми погоджуємося в думці з тим же Гессеном та іншими, що цариця прагнула уникнути невдоволення громадян, з тим фактом, що від тих же купців, наприклад, також надходили доноси щодо нечесної торгівлі з боку євреїв. Однак законодавчі обмеження, досить часто виявлялися неефективним рішенням проти хасидів, що підтверджували імперські чиновники.

Так наприклад Блуднов у своєму звіті вказував на провал реформи про заборону носіння одягу. Також варто згадати і теплі періоди стосунків між хасидами та державною владою, так наприклад Шнеур Залман, що був духовним авторитетом для хасидів у ті роки, підтримав російського царя у війні з Наполеоном, орієнтуючись не на патріотизм, звісно, а на хасидську філософію чорного та білого, бо, наприклад, за нею, найстрашніше для хасидів було не гноблення або утиски з боку Російського уряду, а можливі реформи, що призведуть, на їхню думку, до розкладання єврейського суспільства. Однак наступною загрозою для хасидів, а незабаром і для їхніх опонентів міснагедів, стала Гаскала та її погляди, орієнтовані на раціоналізм та прогрес, а також на єврейську асиміляцію в європейське суспільство, а також вони вступали в гостру суперечність із містицизмом, який лежав в основі хасидського вчення, тому через

те, що вплив реформаторів зростав як серед народу, так і серед влади, ми бачимо однією з основних причин, через яку хасиди і міснагеди об'єдналися. Уряд вважав, що містичні аспекти хасидизму перешкоджали прийняттю ідей Просвітництва та модернізації єврейського суспільства, а найголовніше, на мою думку, ідеї русифікації євреїв. Хасиди і міснагеди представляли два різні підходи до єврейського духовного та суспільного життя. Міснагеди, підтримуючи традиційний равінізм, вбачали в хасидизмі загрозу усталеному релігійному порядку та соціальній структурі. Вони критикували хасидів за їхній емоційний підхід до релігії, новий стиль молитви і поклоніння, а також за фігуру цадика, наділеного майже містичною й абсолютною владою. Також серед стосунків хасидів із владою в Російській імперії слід згадати й інших імператорів, так період Миколи I, закінчив період відносного лібералізму в Росії щодо хасидського руху, проте я, мабуть, виокремлю одну цікаву деталь, що всупереч тому, що переважно хасиди смуги осілості зайняли примирливу тактику у взаємодії з владою шляхом виявлення лояльності, проте найскандальніша справа цаддіка Ісраеля була провалена, що здебільшого хасиди риси осілості зайняли примирливу тактику у взаємодії з владою шляхом виявлення лояльності, проте найскандальніша справа цаддіка Ісраеля була провалена, а влада відчула, по суті, яким насправді є вплив цаддиків на місцях, сам Ісраель зміг звільнитися, як і багато інших цаддиків, без наслідків (як, наприклад, Дов. Бер, Шнеур Залман та інші), проте вирішив все одно переїхати по-швидкому від подальших проблем. Цей період характеризується посиленням законів для євреїв. Правління Олександра III і Миколи II, характеризується передусім колосальною кількістю проведених антиєврейських погромів 1881-1882 роках. Самі погроми проходили вже під антисимідськими гаслами, а не релігійними, внаслідок популяризації історичних фейків. Найскравішим таким прикладом стала книга надрукована у 1903 році яка мала назву: протокол "сіонських мудреців". У самому ж суспільстві зростала упередженість щодо євреїв, у цей часовий період важливо наголосити

на тому, що минулі періоди стосунків до хасидів, міснагедів та інших, як до релігійної групи єретиків та не більше. Самі обмеження законодавчі жодним чином не стосувалися євреїв, що змінили віру, так звані "вихрести". Однак у цьому почала відігравати роль вже нації, а також політичні потрясіння, такі як Перша світова війна, дві революції і початок громадянської війни, з постійною під час усіх цих подій антисемітською істерією, що призвело до переїздів хасидів, зокрема, або до великих міст, або часто переїзд до США.

Незважаючи на те, що хасидизм запропонував єврейському суспільству свою власну систему цінностей, його ідеологія не могла призвести до знищення традиційних інститутів єврейського життя. Хасидизм виник усередині єврейського суспільства як реакція на події, що відбувалися в ньому, на відміну від єврейського просвітницького руху Гаскали. Гаскала, що виникла під впливом європейського Просвітництва, прагнула до інтеграції євреїв у навколишнє суспільство, що суперечило традиційним єврейським цінностям, заснованим на ідеї відособленості, і якщо перші лідери Гаскали ще діяли в межах єврейської традиції, то пізніше багато хто з них перейшов у християнство, віддаляючись від свого коріння. Хасиди та їхні ідейні противники, міснагеди, усвідомили загрозу, яку ідеали Просвітництва становили для єврейського суспільства, і змогли об'єднатися для боротьби з Гаскалою. Таким чином, хасидизм та міснагедство, незважаючи на свої внутрішні розбіжності, знайшли спільну мову в протистоянні ідеям Гаскали, вбачаючи в них небезпеку для збереження єврейської ідентичності та традиційного способу життя. Нами було розглянуто основні механізми та етапи поширення хасидизму на теренах Російської імперії та зроблено висновок у тому, що самі євреї мали певний контакт з Росією, однак поява та поширення хасидизму в імперії відбувалася в межах її територіальної експансії. Узагальнюючи, ця дипломна робота прослідкувала розвиток хасидизму в Російській імперії, виявивши його значний історичний, культурний та соціокультурний вплив. Хасидизм був важливою складовою частиною

єврейського життя в цей період та мав велике значення для збереження ідентичності та формування культурного спадщини.

Джерела та Література

1. Высочайше утвержденный 19 декабря 1844 года. Положение о подчинении Евреев в городах и уездах общему управлению, с уничтожением Еврейских кагалов. Российская национальная библиотека, Санкт-Петербург. Полное собрание законов Российской империи: Собрание второе. Том 19. Отделение первое. 1844. СПб., 1845. С. 887-890.
2. Высочайше утвержденное 9 декабря 1804 года Положение. О устройстве Евреев. . Российская национальная библиотека, Санкт-Петербург: Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. Том 28. 1804-1805. СПб., 1830. С. 731-737.
3. Высочайше утвержденное 13 апреля 1835 года Положение о Евреях. Российская национальная библиотека, Санкт-Петербург: Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Том 10. Отделение первое. 1835. СПб., 1836. С. 308-311, 316-318.
4. Повний хронологічний збірник законів і положень, що стосуються євреїв, від Укладення царя Олексія Михайловича до теперішнього часу, від 1649-1873 р. : Витяг із повних зібрань законів Російської імперії / упоряд. і вид. В. О. Леванда. - С.-Петербург : Тип. К. В. Трубникова, 1874. -[8], 1158, XVIII с.
5. Первая всеобщая перепись населения Российской империи : на основании высочайше утвержденного Положения 5 июня 1895 года : наставление городским счетчикам : обязанности счетчика по проведению переписи. / Изд. Центр. Стат. комитетом М-ва вн. дел ; Под ред. Н. А. Тройницкого. - [СПб.336], 1897 - 1905.

6. Анский. С.А. Еврейское народное творчество.// Евреи в Российской Империи XVIII-XIX веков: Сборник трудов еврейских историков. - М-Иерусалим, 1995. С 641.
7. Асаф Д., Сагив Г. Хасидизм в царской России: исторические и социальные аспекты // История еврейского народа в России: от разделов Польши до падения Российской империи, 1772-1917. - М.: Мосты культуры, 2012 С 101-140.
8. 10)Артем Харченко Євреї в Російській імперії: «Що влада знала про своїх підданих?»
https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=EgDeQ9MAAAAJ&citation_for_view=EgDeQ9MAAAAJ:mB3voiENLucC
9. Бейлин С. Цензура еврейских книг (1833 — 1842) // Еврейская старина: трехмесячник еврейского историко-этнографического общества, Т. III. 1911. С 5-99
- 10.Белявский А. М., Захаркевич С. А., Снапковский Ю. М. Тайна Семьи Шнеерсон: Документы национального исторического архива Беларуси об основании династии любавских хасидов. С 216-220
- 11.Гессен Ю. Жизнь евреев в России С 5- 29
- 12.Гессен Ю. И. Евреи в России.: Очерки общественной, правовой и экономической жизни русских евреев. - СПб. : Типо-Литогр. А. Г. Розена, 1906. С 241-256
- 13.Гессен Ю. И. Закон и жизнь. Как создавались ограничительные законы о проживании евреев в России. С, 25-36.
- 14.Гессен Ю. История еврейского народа в России. - М.; Иерусалим: 1993. С 99-220
- 15.Гессен Ю. И. Законодательство о проживании евреев в России. С 6-35.

- 16.Гессен Ю. К истории религиозной борьбы среди русских евреев в конце XVIII и в начале XIX вв.: По архивным данным // Сборник трудов еврейских историков Евреи в Российской империи XVIII-XIX вв. - М.: 1995. С 35-66
- 17.Гессен Ю. Хасиды бр. Шапиро по пути в Сибирь // Еврейская летопись.
- 18.Гончаров А. Н. Развитие российского законодательства о праве проживания и передвижения евреев. Граница еврейской оседлости. С 79-89
- 19.Градовский Д. Д. Начала русского государственного права: С. 147-153
- 20.Городецкий С.А. Садагорская династия // Еврейская старина: трехмесячник Еврейского историко-этнографического общества.
URL:<https://lechaim.ru/ARHIV/177/dostup.htm>
- 21.Державин Г. Р. Мнение о евреях. - М.: Русская правда, 2015 С 56-115.
- 22.Дубнов С.М. Введение в историю хасидизма / С.М. Дубнов // Восход. – СПб. – 1888. – Кн. 1-2. – С 3-100.
- 23.Дубнов С.М. Возникновение хасидизма. Жизнь и деятельность Израиля Бешта / С.М. Дубнов // Восход. – СПб. – 1888. – Кн. 8. – С 5-21.
- 24.Дубнов С. История хасидима. - М.; Иерусалим: Мосты Культуры. Гершарим, 2014. С 55-74
- 25.Дубнов С. К истории гонения на еврейские книги С 11- 77
- 26.Дубнов С. Религиозная борьба среди русских евреев в конце прошлого столетия: Цадик в Петербургской крепости С 17-44.
- 27.Дубнов С. Судьбы евреев в эпоху западной «первой эмансипации» (1789-1815) С 25-33
- 28.Дикий А.Д. Евреи в России и СССР. С 17-64

- 29.Д.З. Фельдман. Русские евреи и Наполеон Бонапарт: духовные и вещественные свидетельства эпохи наполеоновских войн. URL: <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=AbswWRkFEnw&fmt=18>
30. Дубнов С.М. История хасидского раскола / С.М. Дубнов // Восход. – СПб. – 1890. – Кн. 9. – С 6-41.
- 31.Желтова В. П. Правовое положение евреев в Российской империи
Призвание историка. Проблемы духовной и политической истории России. С 149-151
- 32.Исторические суды евреев в России и СССР в начале диалога: сборник статей. Том 1 С 25-300
- 33.Лызлова Т. С. Реализация национальной политики Советской власти в отношении еврейского населения 1917-1938 гг. С 15-20
- 34.Марик П. Из истории еврейского печатного дела в России // Восход. - С.-Петербург, 1888 С 66-77
- 35.Мартин Бубер Хасидские истории. Поздние учителя С 10-22
- 36.Кац Я. Традиция и кризис. - М.: Текст 2010. С 15-98
- 37.Клиер Д. Россия собирает своих евреев. - М.: Мосты культуры, 2000.
- 38.Козлитин Г.А. Правовое положение евреев в Российской империи. С 52-57
- 39.Марек.П. Кризис еврейского самоуправления и хасидизм // Евреи в Российской империи XVIII-XIX веков: Сборник трудов еврейских историков. М., 1995. С 34-96
- 40.Марек П. Из истории еврейского печатного дела в России // Восход. - С.-Петербург, 1888.
- 41.Мартін Бубер. Я і Ти. Шлях людини за хасидським вченням. С 25- 212
- 42.Натан Гановер ПУЧИНА БЕЗДОННАЯ.
<https://www.vostlit.info/Texts/rus10/Ganover/frametext1.htm>
- 43.Романовська Л.Р. Іновірці в Російській імперії. С 201-202

- 44.Сигид Г.А. Этнический состав купечества южной Украины первой половины XIX века С. 85-91.
- 45.С. Дубнов коротка історія євреїв. С 5-365
- 46.Толстой И.И. Факты и мысли. Еврейский вопрос в России. С 16- 56
- 47.Туров И. Ранний хасидизм: История. Вероучение. Контакты со славянским окружением. - Киев: Дух, 2003.
- 48.Фельдман Д. Русские евреи и Наполеон Бонапарт
<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=AbswWRkFEnw&fmt=18>
- 49.Хасиды Беларуси глазами МВД Российской империи в первой трети XIX века дело Берки Шнейера А. М. Белявский, С. А. Захаркевич, Ю. М. Снапковский
50. ХАСИДСЬКІ РОЗВІДКИ ДУБНОВА С.М. Фуркало В.С. URL:<chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/10087/1/Dubnow.pdf>
- 51.Шодем Г. Основні течії в єврейській містиці. - Єрусалим: Бібліотека Алія. С 35- 120
- 52.Шолом-Алейхем. Тевье-молочник. С 16-65
- 53.Benjamin Nathans. Beyond the Pale: The Jewish Encounter with Late Imperial Russia С 19- 400
- 54.Dynner G. Men of Silk: the Hasidic Conquest of Polish Jewish Society. - Oxford University Press, 2006. С 113-356
- 55.Etkes I. Jewish Enlightenment. - Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2003. С 7-10.
- 56.Etkes I. The Besht: Magician, Mystic, and Leader. - Hanover and London: University Press of New England, 2005. С 5-28
- 57.Etkes I. The Gaon of Vilna: the Man and His Image. - London: University of California Press, 2002. С 33-44

- 58.Katz, J. On the Kabbalah and Its Symbolism. - New York: Schocken Books, 1965. C 18- 45
- 59.Norman Davies. God's Playground: A History of Poland. C 22-69
- 60.Pearl Besserman. Kabbala and Jewish Mysticism. C 8-16
- 61.Polonsky, A. Jews in Poland and Russia: A Brief History. London: Litman, 2004. C 12-19
- 62.R. Mintz, Jerome. "The Hasidim: A Place in the New World." C 25-44
- 63.Rosman M. Founder of Hasidism: A Quest for the Historical Ba'al Shem Tov. - Berkeley: University of California Press, 1996. C 35- 38
- 64.Rudnitskaya N. V. Hasidism vs Haskala: Traditionalism vs Modernization on the Territory of the Liquidated Polish-Lithuanian Commonwealth C 11-22
- 65.Shmuel Feiner. Haskalah, Hasidism and Politics in the Kingdom of Poland, 1815-1864. C 22-28
- 66.Sholem, G. On the Kabbalah and Its Symbolism. - New York: Schocken Books, 1965. C 19- 56
- 67.Sinloff N. Out of the Shtetl: Making Jews Modern in the Polish Borderlands. - Providence: Brown Judaic Studies, 1959. C 21-24
- 68.Wodziński M. Historical Demography of Hasidism: An Outline // Yearbook of International Religious Demography 2015. - Boston: Brill, 2015. C 6- 22
- 69."Chabad: The Philosophy of the Movement" - Nissan Mindel. C 66- 196
70. Word Ord <https://eleven.co.il/judaism/commandments-and-precepts/14458/>
71. The YIVO <https://yivoencyclopedia.org/default.aspx>

Резюме

Дослідження присвячене вивченню взаємодії хасидів із владою в Російській імперії та соціокультурних характеристик цієї спільноти. Насамперед у дослідженні акцентується увага на ставленні імперської влади до хасидів в періоди правління різних монархів, починаючи від Катерини II, закінчуючи Миколою II. Територіальні рамки дослідження охоплюють всю "Межу Осідлості". Вивчаються імперські закони, що впливали на статус хасидів, а також кримінальні справи, заведені на цадиків. Окрім взаємин із владою, робота зачіпає і відносини хасидів з іншими єврейськими течіями, такими як міснагеди та Гаскала. У контексті соціокультурних особливостей вивчені такі параметри хасидської спільноти, як письмова й усна творчість хасидів, ставлення Православної церкви щодо хасидів, а також хасидський вплив на єврейську літературу та науку. Проведено паралелі хасидизму із західними європейськими релігійними тенденціями того часу.

Summary

The research is devoted to the study of the interaction of the Hasidim with the authorities in the Russian Empire and the socio-cultural characteristics of this community. First of all, the study focuses on the attitude of the imperial authorities to the Hasidim during the reigns of various monarchs, from Catherine II to Nicholas II. The territorial scope of the study covers the entire Pale of Settlement. Imperial laws that influenced the status of the Hasidim are studied, as well as criminal cases brought against tzaddikim. In addition to relations with the authorities, the work also touches upon the relations of the Hasidim with other Jewish movements, such as Mitnagidim and Haskalah. In the context of socio-cultural peculiarities, the author examines such parameters of the Hasidic community as written and oral Hasidic literature, the attitude of the Orthodox Church toward the Hasidim, and the Hasidic influence on Jewish

literature and science. The author draws parallels between Hasidism and Western European religious trends of the time.